

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat ABUTALİPOV

KAZAKİSTAN-RUSYA-BELARUS GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASININ  
KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı  
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat ABUTALİPOV

KAZAKİSTAN-RUSYA-BELARUS GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASININ  
KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Danışman

Yrd.Doç.Dr. Osman BARAK

Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

**T.C.**  
**Akdeniz Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,**

Murat ABUTALİPOV'un bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Emin İNAL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Osman BARAK (İmza)

Üye : Prof. Dr. Ufuk DURNA (İmza)

Tez Başlığı: Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış  
Ticareti Üzerine Etkisi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 21/06/2016

Mezuniyet Tarihi : 30/06/2016

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT  
Müdür

## **AKADEMİK BEYAN**

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan’ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Murat ABUTALİPOV

## İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ .....	iv
TABLOLAR LİSTESİ .....	v
HARİTALAR LİSTESİ .....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ .....	vii
ÖZET .....	viii
SUMMARY .....	ix
ÖNSÖZ .....	x
GİRİŞ .....	1

## BİRİNCİ BÖLÜM

### DIŞ TİCARET VE BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR

1.1. Dış Ticaret Kavramı .....	3
1.2. Dış Ticaret Türleri .....	3
1.2.1. İhracat .....	3
1.2.2. İthalat .....	4
1.2.3. Transit Ticaret .....	5
1.3. Dış Ticaretin Nedenleri .....	5
1.3.1. Fiyat Farklılıkları .....	6
1.3.2. Ülke İçi Üretimin Yetersizliği .....	6
1.3.3. Mal Farklılaştırılması .....	6
1.3.4. Siyasi ve Kültürel Nedenler .....	6
1.4. Dış Ticaret Teorileri .....	7
1.4.1. Mutlak Üstünlük Teorisi .....	7
1.4.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi .....	8
1.4.3. Karşılıklı Talep Teorisi .....	8
1.4.4. Faktör Donatımı Teorisi .....	9
1.4.5. Nitelikli İşgücü Teorisi .....	9
1.4.6. Teknoloji Açığı Teorisi .....	10
1.4.7. Ürün Dönemleri Teorisi .....	10
1.4.8. Tercihlerde Benzerlik Teorisi .....	11
1.4.9. Ölçek Ekonomileri Teorisi .....	12
1.4.10. Rekabetçi Üstünlükler Teorisi .....	13

1.5. Ekonomik Entegrasyon Kavramı.....	14
1.6. Ekonomik Entegrasyon Türleri .....	14
1.6.1. Serbest Ticaret Anlaşması .....	15
1.6.2. Gümrük Birliği.....	15
1.6.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri .....	16
1.6.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri .....	17
1.6.3. Ortak Pazar .....	18
1.6.4. Ekonomik Birlik .....	18
1.6.5. Tam Ekonomik Birlik .....	19
1.7. Ekonomik Entegrasyonların Başarı Şartları .....	20

## İKİNCİ BÖLÜM

### AVRASYA BÖLGESİNDE BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ VE KAZAKİSTAN'IN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE GEÇİŞİ

2.1. Gümrük Birliği Ülkeleri .....	22
2.1.1. Kazakistan.....	22
2.1.2. Belarus .....	23
2.1.3. Rusya .....	24
2.2. Kazakistan ve Rusya Arasında Sosyo-Kültürel İlişkiler .....	25
2.3. Kazakistan ve Belarus Arasında Sosyo-Kültürel İlişkiler .....	27
2.4. Gümrük Birliği'nin Oluşum Süreci ve Avrasya Ekonomik Birliği .....	28
2.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	28
2.4.2. Avrasya Ekonomi Topluluğu (Evrases).....	28
2.4.3. Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği .....	31
2.4.3.1. Gümrük Birliği Anlaşmanın Kazakistan İçin Avantaj ve Dezavantajları .....	34
2.4.3.1.1. Gümrük Birliğinin Kazakistan'a Sağladığı Avantajlar .....	34
2.4.3.1.2. Gümrük Birliğinin Kazakistan'a Sağladığı Dezavantajlar.....	35
2.4.4. Ortak Ekonomi Alanı.....	36
2.4.5. Avrasya Ekonomi Birliği .....	36
2.5. Kazakistan'ın Gümrük Birliği'ne Geçiş ve Sonrası Genel Dış Ticareti.....	39
2.5.1. Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi Dış Ticareti (2004-2009) .....	39
2.5.2. Kazakistan'ın Gümrük Birliği Dönemi Dış Ticareti (2010-2015).....	42

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**  
**GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASININ KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARETİNE**  
**ETKİSİ**

3.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	47
3.2. Araştırmanın Örnekleme ve Veriler .....	47
3.3. Temel Hipotezler .....	47
3.4. Verilerin Analizi .....	48
3.4.1. Yöntem ve Metodoloji.....	48
3.4.2. Araştırma Bulguları .....	49
3.4.2.1. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İhracatına Etkisi .....	49
3.4.2.2. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İthalatına Etkisi .....	51
3.4.2.3. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi .....	52
3.4.3. Araştırma Sonuçlarının Değerlendirmesi .....	55
3.4.3.1. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İhracatına Etkisinin Değerlendirilmesi .....	55
3.4.3.2. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İthalatına Etkisinin Değerlendirilmesi .....	55
3.4.3.3. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticaretine Etkisinin Değerlendirilmesi .....	56
<b>SONUÇ .....</b>	<b>57</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>59</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>65</b>

## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Kazakistan Nüfusunun Etnik Dağılımı.....	25
Şekil 2.2 Kazakistan ve Rusya’da Kişi Başına Milli Gelir.....	26
Şekil 2.3 Gümrük Birliği Ülkelerinin Karşılıklı İhracat Rakamları .....	32
Şekil 2.4 Kazakistan’ın Gümrük Birliği Ülkelerine İhracatında Başlıca Ürünler (2014 Yılı % Payı).....	33
Şekil 2.5 Kazakistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2010-2014) .....	34
Şekil 3.1 Kazakistan’ın Gümrük Birliği Ülkelerle Dış Ticareti .....	54



## TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Uluslararası Entegrasyon Aşamaları .....	19
Tablo 2.1 Dış Ticarete AEB Ülkelerinin Payı (%).....	30
Tablo 2.2 Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinin Karakteristikleri (2014 Yılı Verileriyle).....	38
Tablo 2.3 Kazakistan'ın 2004-2009 Yıllarında Genel Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) .....	39
Tablo 2.4 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon \$) .....	40
Tablo 2.5 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon \$) .....	41
Tablo 2.6 Kazakistan'ın 2010-2015 Yıllarında Genel Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) .....	42
Tablo 2.7 2014 Yılında Kazakistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon\$) .....	43
Tablo 2.8 2014 Yılında Kazakistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon \$) .....	43
Tablo 2.9 2010-2015 Dönemi Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$) .....	44
Tablo 2.10 2010-2015 Dönemi Kazakistan'ın İthal Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$).....	45
Tablo 3.1 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Ülkeler İtibariyle İhracatı (Milyon \$) ve İhracattaki Ortalama % Değişme.....	50
Tablo 3.2 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Döneminde Ülkeler İtibariyle İthalatı (Milyon \$) ve İthalattaki Ortalama % Değişme.....	51
Tablo 3.3 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Göstergeleri (2004-2015).....	53

**HARİTALAR LİSTESİ**

Harita 2.1 Rusya'nın Doğalgaz Boru Hatları .....	23
--	----

**KISALTMALAR LİSTESİ**

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
EES	: Avrupa Ekonomik Alanı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EVRASES	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
GB	: Gümrük Birliği
GATT	: Gümrük Tarifleri ve Ticari Genel Anlaşması
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

## ÖZET

Gümrük Birliği, üye ülkelerin arasındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar ve benzerler ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tariflerinin uyguladığı bütünleşme modelidir. Gümrük birliklerine üye ülkeler arasında gümrük vergilerin kaldırılması ve serbest ticaret alanının genişlemesi sonucunda refahı artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri nedeniyle refahı azaltıcı etkinler de oluşabilmektedir. Bu çalışmada, Kazakistan Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Kazakistan'ın dış ticaret verileri Gümrük Birliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak test edilmiştir. Bu amaçla, gümrük birliği öncesi dönem için 2004-2009 yılları verileri, gümrük birliği sonrası dönem için de 2010-2015 yıllarına ilişkin verileri ayrı ayrı tasnif edilerek analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticaretine pozitif bir etki yapmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Gümrük Birliği, Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği, Kazakistan'ın Dış Ticareti, Ekonomik Entegrasyon

**SUMMARY**  
**THE EFFECT OF CUSTOMS UNION AGREEMENT**  
**KAZAKHSTAN-RUSSIA-BELARUS ON FOREIGN TRADING OF KAZAKHSTAN**

Customs Union is an integration model that restrictions in each kind of amount are abolished with each kind of customs tax between member countries or with equivalent tax, due, funds and likewise, common customs tariffs are applied on third countries. There would be developments to increase prosperity for customs unions as a result that customs taxes between member countries are abolished and free trading areas are expanded and also there would be actives to decrease prosperity due to customs taxes which are applied to third countries. On the study, the effect of Customs Union agreement between Kazakhstan, Russia and Belarus on Kazakhstan's foreign trading has been searched. On the study, Kazakhstan's foreign trading data has been tested in two separate period as before and after Customs Unions. With this purpose, data of 2004-2009 period for the previous of customs union and data related to 2010-2015 years for the later of customs union have been analyzed as being classified separately. According to the result of this research, it has been concluded that there is not a positive effect of Customs Union Agreement between Kazakhstan, Russia and Belarus on Kazakhstan's foreign trading.

**Keywords:** Customs Union, Customs Union Between Kazakhstan-Russia-Belarus, Kazakhstan's Foreign Trading, Economic Integration

## ÖNSÖZ

Kazakistan, Eski Sovyet ülkeler arasında yaşanan ekonomik entegrasyonlardan önemli bir entegrasyon biçimi olarak ortaya çıkan Gümrük Birliğine, olumlu bir katkı sağlayacağı düşüncüsüyle üye olmuştur. Kazakistan Gümrük Birliğine üye olduğu tarihten itibaren, Kazakistan'a ekonomik, siyasi etkileri tartışılmış, bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Bu çalışmamda, Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisini araştırılmıştır. Eğitim döneminde, konuyla ilgili bilgi, tecrübe ve görüşleriyle beni bu yolda aydınlatan, çalışmamı başarılı bir şekilde bitirmemde büyük katkısı ve emeği olan, çok değerli hocalarıma, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen annem Amankül Kaljıgıtkyzy ve babam Muhtar Abutalipov'a ayrı ayrı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

**Murat ABUTALİPOV**  
**Antalya, 2016**

## GİRİŞ

Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve dış ticaretten elde edilecek kazançların artırılması, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra, dünya ticaretini serbestleştirmek adına başlatılan uluslararası girişimler hız kazanmış ve gerek savaş sırasında bozulan ekonomilerin düzeltilmesi gerekse yeni bir mali sistemin kurulması için ülkeler beraber hareket etme yoluna gitmişlerdir (Şanlı, 2008: 2-3).

Dış ticarete ülkelerin ortak hedefi olan, serbestleşme çabaları, iki yönde gelişim göstermiştir. Bunlardan birincisi, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren hızla önem kazanan, Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır (GATT). Bu anlaşma, dünya ticaretindeki engelleri kaldırmak amacıyla, ülkelerin gümrük tarifleri ve diğer ticaret kısıtlamalarının azaltılmasını öngörmektedir. İkincisi ise, dünya ticaretinin serbestleşmesine yönelik olarak başlatılan Ekonomi Bütünleşmelerdir. Özellikle coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkelerin ekonomik ilişkilerini kolaylaştırmayı amaçlayan ekonomik bütünleşmelerin, günümüzde artan rekabet koşullarına birlikte karşı koyma ve küreselleşen pazarlarda söz sahibi olma çabasıyla dolaylı önemi gittikçe artmaktadır.

Entegrasyonların derecelerini gösteren birlik yapıları içerisinde, en yaygın ve uzun bir geçmişe sahip olan gümrük birlikleri uygulamalarıdır. Gümrük birliği, üye ülkeler arasındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar vb. ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tariflerinin uyguladığı bütünleşme modelidir (Barak, 2012: 522). Gümrük birliklerinde katılımcı ülkeler sadece kendi aralarındaki ticareti kısıtlayan tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uyguluyorlar. Böylece üye ülkeler, birlik dışındaki ülkelere karşı aynı ölçüde korunmuş olurlar.

Gümrük birliklerine üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması ve serbest ticaret alanının genişlemesi sonucunda refahı artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri nedeniyle refahı azaltıcı etkiler de oluşabilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, 1 Ocak 2010 yılında Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında uygulanan Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti (ihracat ve ithalat) üzerine etkisi olup olmadığı araştırmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticaret ve ekonomik bütünleşme kavramı, ekonomik bütünleşme aşamaları ve bu kapsamda dış ticaret teorileri değerlendirilerek gümrük birliklerinin etkileri araştırılmıştır.

İkinci bölümde, Gümrük Birliği ülkeleri, Gümrük Birliğinin oluşum süreci ve Gümrük Birliğinin Kazakistan'a sağladığı avantaj ve dezavantajları ele alınmıştır. Ayrıca Kazakistan'ın genel dış ticareti incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümde, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticaret üzerine etkisi incelenmiştir. Araştırma kapsamında Gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemine ilişkin dış ticaret (ihracat ve ithalat) verileri kullanılmıştır. Araştırma verileri, Kazakistan'ın gümrük birliği öncesi (2004-2009) ve üyelik dönemi (2010-2015) olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine olumlu anlamda ciddi bir katkı yapmadığı yargısına ulaşılmıştır.



## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **DIŞ TİCARET VE BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR**

#### **1.1. Dış Ticaret Kavramı**

Dış Ticaret ile ilgili literatür incelediğinde dış ticaret kavramının birbirine yakın birçok tanımının olduğu görülmektedir. Haberler (1970: 11-14) dış ticareti “bağımsız ülkeler veya devletler arasındaki mal ve hizmet mübadelesi” şeklinde tanımlanmıştır. Diğer taraftan Sabuncu (2009: 4) dış ticaret kavramını “bağımsız ülkeler arasında belli bir dönemde gerçekleştirilen mal ve hizmet alım satımıdır” şeklinde açıklamıştır. Başka bir tanıma göre, “dış ticaret bir ülkede üretilen malların, sağlanan hizmetlerin, sermayenin ve fikri mülkiyet haklarının başka ülkelerde veya bölgelerde satılması, dağıtılması veya başka şekillerde fayda yaratılması yoluyla tüketicilere veya aracılara sunulması faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır” (Gültekin, 2010: 11). Dar anlamda dış ticaret; ihracat ve ithalat şeklinde gerçekleştirilen malların alışverişidir (Atabey, Saraç ve Develi 2011: 2).

Dış ticaret ile ilgili açıklamalar bir arada değerlendirildiğinde, dış ticaretin ülkeler arasında olması ve mal veya hizmet alım satımının gerçekleşmesi gerekliliği söz konusudur. Yani dış ticareten bahsedebilmek için yapılan işlemin ülkelerin gümrük sınırları ile ilgili olması gereklidir.

#### **1.2. Dış Ticaret Türleri**

Dış ticaret mal ve hizmet akımları açısından ihracat, ithalat ve transit ticaret olmak üzere üç temel başlıkta sınıflandırılmaktadır (Kaya, 2011: 22-23; Kahveci, 2014: 5-6). Bu başlıklar aşağıda kısaca incelenmiştir.

##### **1.2.1. İhracat**

Literatür incelediğinde ihracatın birbirine yakın çeşitli tanımlar olduğu görülmektedir. Kaya (2011: 22) ihracatı “bir malın yabancı bir ülkeye döviz karşılığında yapılan satışı” şeklinde tanımlanmıştır. Demir (2004: 24) ihracatı “ulusal ekonomi tarafından üretilmiş olan malların, genellikle bir bedel karşılığında yurtdışına satılmasıdır” şeklinde açıklamıştır. Başka bir tanıma göre ihracat, gümrük mevzuatı uygulanabilen serbest dolaşımda bulunan malların ve hizmetlerin, daha sonra ithal etme maksadı olmaksızın gümrük bölgesi dışına çıkarılmasıdır (Kahveci, 2014: 5).

Ülke ekonomilerinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle ülkelerde ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması önemli hedefler arasındadır. Yurt dışına çıkış ve ödeme yöntemlerine göre ihracat türlere ayrılmaktadır.

**Kredili İhracat:** Mal bedelini belge tesliminden daha sonraki bir zamanda alınmasına imkân veren ihracat türüne kredili ihracat denilmektedir (Karagül ve İlter, 2011: 108).

**Konsinye İhracat:** Satışı daha sonra yapılmak üzere, dış alıcılara, komisyonculara, şubelere ve temsilciliklere mal gönderimi yoluyla yapılan ihracattır. İhracatçı Birlikleri'ne yapılan talep sonrası gerçekleştirilir ve ihraç tarihinden sonraki 1 yıl içinde satışının yapılması gerekir (Kahveci, 2014: 5)

**Transit Ticaret:** Yurtdışından satın alınan malların ülkemiz üzerinden direk olarak diğer bir ülkeye satılmasıdır (Karagül ve İlter, 2011: 110).

**Bedelsiz İhracat:** Herhangi bir ürünün bedelinin alınmaması suretiyle yurt dışına çıkışıdır (Kahveci, 2014: 5).

**Kiralama Yoluyla Yapılan İhracat:** Yurt dışındaki herhangi bir firma ya da kuruluşa kiraya verilen herhangi bir malın geçici bir süre için yurt dışına çıkarılmasıdır. Böylesi bir işlemin gerçekleştirilmesi için, kira sözleşmesiyle birlikte, ilgili malın teknik özellikleri, toplam fiyatı, kira süresi, kira bedeli, ödemi şekli ve zamanı, malın teslim türü vb. bilgilerini içeren dilekçeyle İhracat Genel Müdürlüğüne başvurulmalıdır (Kahveci, 2014: 5).

**Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat:** Serbest bölgeler, bir ülkenin siyasi sınırları içinde olmasına rağmen gümrük sınırları dışında tutulan alanlardır. Bu türde tanımlanmış bölgelere diğer gümrük sınırları içindeki alanlardan mal girişi normal ihracat şeklinde yapılmaktadır (Karagül ve İlter, 2011: 112).

**Kayda Bağlı İhracat:** İhracı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ kapsamındaki malları ihraç edebilmek için İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince kayda alınması suretiyle yapılan ihracattır (Karagül ve İlter, 2011: 107).

**Takas ve Bağımlı Muamele Yoluyla İhracat:** İhraç edilen ürün veya hizmet bedelinin tamamının ya da belirli bir kısmının ürün veya dövizle ödenmesi yoluyla yapılan ihracattır (Karagül ve İlter, 2011: 106-112).

## 1.2.2. İthalat

İthalat kavramını açıklamaya yönelik bir birine benzer pek çok tanım bulunmaktadır. Bu tanımların bazıları şu şekilde verilebilir, “İthalat, başka ülkelerde üretilmiş malların, ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır” (Kaya, 2011: 22). Başka bir ifadeyle ithalat, ulusal ve uluslararası kurallar çerçevesinde ülke dışında üretilmiş olan malların, bedeli

ödenmek suretiyle ulusal ekonomiye kazandırılmasıdır (Demir, 2004: 30). İthalat ile ilgili tanımların ortak noktası başka ülkelerden mal ve hizmet satın alınması ve buna ek olarak söz konusu malların ilgili mevzuatlara uygun olarak yurtiçine girişinin gerçekleşmesidir (Kahveci, 2014: 7).

İthalata ilişkin açıklamalar ışığında, ithalat türleri genel olarak incelediğinde yedi farklı türe ayrıldığı görülmektedir.

**Akreditifli İthalat:** İthalat işlemine ait evrak ve ödeme işlemlerine, bir bankanın aracı olması sonucu gerçekleşen ithalattır (Kahveci, 2014: 8).

**Mal Karşılığı İthalat:** Satıcının malları gönderdikten sonra ithalatçının gümrükten malı alması yoluyla yapılan ithalattır (Kahveci, 2014: 10).

**Bedelsiz İthalat:** Herhangi bir vergi almaksızın malların ülkeye sokulmasıdır (Karagül ve İlter, 2011: 117).

**Belge Karşılığı İthalat:** Malın gelmiş olma şartı aranmaksızın ithalat yapılan ülkeden yola çıkarılmış olduğunu gösteren belgenin bedelini ödeyerek bankadan belge alınması ile gerçekleştirilen ithalattır (Kahveci, 2014: 10).

**Kredili İthalat:** Bedeli daha sonra ödenmek üzere yapılan vadeli ithalattır (Kaya, 2011: 22).

**Geçici Kabullü İthalat:** İhraç etme amacıyla yapılan ithalattır (Kaya, 2011: 22).

### 1.2.3. Transit Ticaret

Kaya (2011: 23)'ya göre transit ticaret, yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da antrepodan satın alınan malın, ülkemiz üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmaya ya da antrepoya satılmasıdır. Başka bir tanıma göre transit ticaret, bir malın taşınma işleminin başlangıç ve bitiş noktalarının her ikisi de yabancı ülkeler olup, bir ülkeden diğerine geçişte köprü üstlenen ülkeye taşıma ya da geçişte ekonomik katkı sağlayan işleme transit ticaret denir (Demir, 2005: 38). Söz konusu, transit ticaretin yapılabilmesi için transit ticarete konu olacak olan malların ticaretinin uluslararası anlaşmalarla yasaklanmamış olması ve aracı ülke politikalarına uygun olması gerekmektedir (Kahveci, 2014: 8).

### 1.3. Dış Ticaretin Nedenleri

Gerek günümüzde gerekse geçmişte ülkeler arası fiyat farklılıkları dış ticaretin temel nedeni olmuştur. Fiyat farklılıklarının yanı sıra ülke içi üretimin yeterli olmaması, mal farklılaştırması ve kültürel etkenler dış ticaretin diğer ana nedenleridir (Karagül ve İlter, 2011: 2-5; Utkulu, 2005: 6; Kaya, 2011: 31-32).

### **1.3.1. Fiyat Farklılıkları**

Dünya ticaretinde maliyet farklılıklarından kaynaklanan fiyat farklılıkları ülkeler arasındaki dış ticaretin temel nedenidir. Ülkeler her malın üretiminde aynı ölçüde fiyat avantajına sahip değildir. Bir malda fiyat avantajına sahip olmayan bir ülke bu malı kıt kaynaklarını istihdam ederek kendisi üretmek yerine ithal etmeyi tercih edecektir. Bu durum kıt kaynakların etkin kullanımının gereğidir (Utkulu, 2005: 6-9). Ülkeler arası fiyat farklılıklarının arkasında söz konusu mallardaki mukayeseli üstünlükler belirleyici olmaktadır. Bir ülkenin herhangi bir malda mukayeseli üstünlüğü vardır ya da yoktur. Mukayeseli üstünlüğe sahipse bu malda uzmanlaşır, üretir ve ihraç eder. Mukayeseli üstünlüğü yok ise bu malda uzmanlaşmaz, üretmez ve ithal eder. Bir ülkenin kıt kaynaklarının mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı alanlarda kullanılması üretimde etkinliği ve kaynakların etkin dağılımını engelleyecektir (Kaya, 2011: 31-32; Atabey, Saraç ve Develi, 2011: 3).

### **1.3.2. Ülke İçi Üretim Yetersizliği**

Dış ticaretin diğer nedenlerden birisi belirli malların bazı ülkelerde hiç üretilmemiş veya yerli üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamak için yetersiz kalmasıdır. Bu durumda ülke fazla ürettiği malları satarken, ihtiyaç duyduğu malları satın almaktadır. Ülkelerin bazı malları fazla veya bazı malları yetersiz üretmelerinin temel sebepleri; doğal kaynakların yeryüzüne dengesiz dağılımı, teknik bilgi ve uzman işgücünün yetersiz olması ve ekonomik gelişmelerin farklı olmasıdır (Kaya, 2013: 31-32; Utkulu, 2005: 7).

### **1.3.3. Mal Farklılaştırılması**

Dış ticaretin diğer bir nedeni, aynı tür malın, kalite, renk, tasarım, paketlenme ve satış sonrası hizmetler gibi faktörlerle farklılaştırılmasıdır. Söz konusu farklılıklar, tüketici tercihlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü malların dış görünüşleri ve diğer tüketici tercihlerini etkileyen unsurlar, en az malların asli fonksiyonları kadar tüketiciler için belirleyicidir (Karagül ve İlter, 2011: 4; Utkulu, 2005: 6-9). Örneğin Amerikalılar küçük Japon otomobillerini tercih ederken, Japonlar lüks Amerikan otomobillerini tercih etmektedir. Bu durumda tüketicilerin tercih ve istekleri ithalatı gerekli kılmaktadır.

### **1.3.4. Siyasi ve Kültürel Nedenler**

Uluslararası ekonomik ilişkiler ve uluslararası siyasi ilişkiler birbiriyle etkileşim içeresindedir (Karagül ve İlter, 2011: 4). Dolayısıyla ülkeler arası siyasi ilişkiler ile ticari ilişkiler paralel yürütülmektedir. Bu bağlamda çoğu zaman siyasi ilişkileri düzeyli bir şekilde

tutabilmek için ilgili ülkeyle ticari ilişkileri de geliştirmek zorunlu olmaktadır. Yani bir ülke başka bir ülke ile ticari ilişkileri geliştirmek istiyorsa siyasi ilişkilerini de güçlendirmektedir.

Ülkeler çoğu zaman siyasi ilişkileri iyi olan ülkelere ticari anlamda bir takım ayrıcalıklar tanımaktadır. Bu ayrıcalıklar bazen karşı ülkenin mallarına uygulanan tarife ve kotaların aşağı çekilmesi şeklinde olabildiği gibi, bazen de karşı ülkeye yapılan ihracatta daha fazla ayrıcalık tanınması şeklinde görülmektedir. Diğer taraftan, siyasi ilişkilerin gerildiği ya da bozulduğu hallerde, bu durumdan etkilenen en önemli unsur karşılıklı ticaret olmaktadır.

Konunun kültürel boyutu da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kültürel uyumluluk ticarete olumlu etki yaparken farklılıklar aksine engelleyici etkide bulunmaktadır (Karagül ve İlter, 2011: 4).

#### **1.4. Dış Ticaret Teorileri**

Dış ticaret, ülkeler arası ilişkiler içinde yer alan, vazgeçilemez ekonomik ve siyasi etkisi olan önemli bir iktisadi faaliyetidir. Dolayısıyla dış ticaretin nedenleri ve ülkelere olan etkilerinin teorik olarak açıklanmasında büyük fayda vardır. Bu bağlamda geçmişten bu güne kadar dış ticaret kavramın açıklamaya çalışan farklı teoriler bulunmaktadır. Bunların içinde klasik dış ticaret teorileri olarak adlandırdığımız, Mutlak Üstünlük Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Karşılıklı Talep Teorisi, Faktör Donatım Teorisi (Karagül ve İlter, 2011: 6) ile yeni dış ticaret teorileri olarak adlandırdığımız, nitelikli işgücü teorisi, teknoloji açığı teorisi, ürün dönemler teorisi, tercihlerde benzerlik teorisi, ölçek ekonomiler teorisi ve rekabet üstünlükler teorisi geliştirilmiştir (Öztürk, 2009: 22-23; Çelik, 2012: 111-112).

##### **1.4.1. Mutlak Üstünlük Teorisi**

Mutlak Üstünlük Teorisi, Adam Smith (1723-1790) tarafından 1776 yılında ortaya atılmıştır. Dünyada iki ülke ve iki mal olması, paranın kullanılmaması, tam rekabetin olması, devlet müdahalesinin olmaması, tek üretim faktörünün işgücü (emek) olması, ekonominin tam istihdam düzeyinde olması, ulaştırma giderlerinin olmaması, malların sabit maliyetle üretilmesi, teknoloji ve faktör miktarında değişiklik olmaması ve dış ticaretin ülke gelir dağılımını etkilememesi mutlak üstünlük teorisinin temel varsayımlarıdır (Çelik, 2012: 12-13).

Adam Smith'in, Mutlak Üstünlük Teorisine göre, başka bir ülke bir malı bizim üretebileceğimizden daha ucuza sunuyorsa, avantajlı olduğu alanda çalışan sanayimizin ürünleri karşılığında o malı satın almak çok daha uygundur (Yılmaz, 1992: 22).

İki ülke ve iki mallı bir modelde, bir ülke bir malı diğer ülkeye göre daha ucuza ürettiyorsa, o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve ihraç etmelidir. Diğer taraftan pahalı olan

malın üretimden vazgeçmeli ve ucuza üreten diğer ülkeden ithal etmelidir (Çelik, 2012: 14). Diğer bir ifadeyle, bir ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmış ihracatçısı olmalı, mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malların ise ithalatçısı olmalıdır. Bu şekilde uzmanlaşan ülkeler üretim faktörlerini daha etkin kullanarak dünya üretimini artıracak ve ticaret yoluyla tüm ülkeler bundan yararlanacaktır (Karluk, 2013: 28).

Mutlak Üstünlük Teorisi, iki ülke arasındaki dış ticarete üretimde mutlak üstünlüğe sahip oldukları ürün üretip satmak yolu ile kazançlı olabileceğini açıklamıştır. Fakat bir ülkenin her iki malda da üstünlüğe sahip olduğu düşünüldüğünde, bu teori geçerliğini kaybetmektedir (Öztürk, 2009: 15; Arıç, 2013: 84).

#### **1.4.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi**

David Ricardo (1772-1823), Mutlak Üstünlük Teorisini inceledikten sonra, eksiklerin tamamlamak üzere Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini geliştirmiştir. Mutlak üstünlükler teorisi için geçerli olan varsayımlar Ricardo'nun teorisi için de geçerlidir. Ricardo, "Uluslararası ticarete bir ülkenin her iki malın üretiminde diğer ülkeye göre mutlak üstünlüğe sahip olsa bile, ticaretin olabileceğini belirtmiştir" (Çelik, 2012: 17).

İki ülke ve iki mallı bir modelde, her iki malı da ucuza üreten bir ülke göreceli olarak daha ucuza olan malı üretip ihraç ederse, bu üretip ihraç ettiği malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olur. İki malın üretiminde de mutlak üstünlüğü olmayan ülke için de durum aynıdır, üretimde daha az pahalı olduğu malı üretip satması durumunda karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip olur (Öztürk, 2009: 16). Örnek olarak, bir kişinin hem şapka, hem de ayakkabı yapımında daha ileri olduğunu varsayalım. Şapka yapımında rakibin %20, ayakkabı yapımında %33 oranında geride bırakıyorsa, bu kişinin yalnızca ayakkabı yapımında uzmanlaşması ve şapkayı diğer kişiden satın alması, iki taraf için de fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla uzmanlaşmanın etkin bir şekilde kullanılması toplumsal faydayı artırmaktadır (Yılmaz, 1992: 28-29).

#### **1.4.3. Karşılıklı Talep Teorisi**

Gerek Smith ve gerekse Ricardo dış ticarete fiyatların tamamen arz tarafından belirlenebileceğini kabul ederek fiyatı belirleyen ikinci önemli faktör olan talebi ihmal etmişlerdir (Karibayeva, 2006: 10; Öztürk, 2012: 18).

Klasik iktisatçılardan talep koşullarına yer veren ilk iktisatçı John Stuart Mill (1806-1873) olmuştur. Mill'e göre iki ülkeli modelde eğer ülkelerin, bir diğerinin malına karşı taleplerinin ne derece şiddetli olduğu bilinirse, ticarete denge fiyatları belirlenebilir. İki ülkeli bir modelde, bir ülkenin karşılıklı talebi, onun kendi malından vereceği bir birim için,

öbürünün malından talep edeceği miktarlarla ölçülür. Bunu tersinden söylemek gerekirse karşılıklı talep, bir birim yabancı mal karşılığında teklif edilen ulusal mal arzına eşittir. Ülke, belirli miktar yerli mal karşılığında ne kadar az yabancı mala razı oluyorsa ithal malına olan karşılıklı talebi o derece şiddetli demektir. Böylesi bir durum ithal mallarına karşı büyük bir gereksinim olduğunu ifade eder (Seyidoğlu, 2003: 45-46).

#### **1.4.4. Faktör Donatımı Teorisi**

Eli Filip Heckscher (1879-1952) tarafından 1919 yılında yayınlanan makale “The Effect of International Trade on the Distribution of Income” ve daha sonra 1933 yılında öğrencisi Bertil Ohlin (1899–1979) tarafından yayınlanan kitap “Interregional and International Trade” ile klasik iktisada katkı sağladıkları için bu iki iktisatçının geliştirdikleri teoriye Heckscher- Ohlin Teorisi veya Faktör Donatımı Teorisi adı verilmektedir (Karluk, 2013: 85). Bu teorinin varsayımları olarak, iki mal, iki ülke, emek ve sermayeden oluşan iki üretim faktörü, tam rekabet şartları, ulaştırma masrafının olmaması, faktörlerin ülke sınırları dışına çıkmaması, ekonominin tam istihdamda olması, üretim faktörlerinin homojen olması, teknolojinin sabit ve ölçeğe göre verimin sabit olduğu şeklinde sıralanmıştır (Çelik, 2012: 86).

Faktör Donatım Teorisine göre, çeşitli ürünlerin üretiminde kullanılan ve teknolojinin belirlediği emek/sermaye oranları birbirinden farklıdır. Bazı mallar sermaye yoğun, bazıları ise emek yoğun teknolojiler ile üretilir. Bu nedenle bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse o faktörü yoğun olarak kullanan malları daha ucuza üreteceği için bu alanda uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmelidir (Seyidoğlu, 2003: 64-65; Aslan ve Terzi, 2006: 24). Örneğin, Türkiye ve Almanya gibi iki ülke ele alınırsa Türkiye emek bol Almanya sermaye bol ülkelerdir. Dolayısıyla motor ve tekstil gibi iki malın olduğu bir modelde Türkiye emek yoğun bir ürün olan tekstilde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken Almanya sermaye yoğun bir mal olan motorda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır ve Almanya'nın tekstil yerine motor üretmesi daha uygun olacaktır (Çelik, 2012: 90-91). Faktör donatım teorisi ile karşılaştırmalı üstünlük teorisi aynı görüşe dayanmaktadır.

#### **1.4.5. Nitelikli İşgücü Teorisi**

Kessing ve Kenen tarafından ortaya atılan Nitelikli işgücü yaklaşımına göre, niteliği yüksek işgücüne sahip olan ülkeler, nitelikli işgücünün yoğun olarak kullanıldığı mallarda uzmanlaşıp, bu malları ihraç etmeli, niteliksiz işgücüne sahip ülkeler ise, niteliksiz işgücünün yoğun olarak kullanıldığı mallarda uzmanlaşıp söz konusu malları ihraç etmelidir (Kaya, 2011: 39). Uygulamalı bazı çalışmalara göre, nitelikli işgücünün kıt, ama toprak ve niteliksiz işgücüne sahip olan az gelişmiş ülkelerin daha çok tarım ürünü, vasıflı emek bakımından

göreceli olarak zengin gelişmiş ülkelerin ise, yoğun olarak sanayi ürünlerini ihraç etiklerini ortaya koymaktadır.

#### **1.4.6. Teknoloji Açığı Teorisi**

Teknoloji açığı teorisi, Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Bir malın üretiminde gelişmiş teknolojik yenilik bulan ülkeler, bu malın dünyada ilk üreticisi ve dolayısıyla ilk ihracatçısı olurlar. Söz konusu teknolojiye sahip olmayan ülkeler ise bu malı ithal ederler (Çelik, 2012: 112-113). Ancak zamanla teknoloji taklidi yolu ile ya da serbest bir mal durumuna gelerek diğer ülkelerin eline geçtikten sonra, o ülkeler emeğin ucuzluğu veya doğal kaynak üstünlükleri nedeniyle söz konusu malı ilk icat edenden daha ucuza üretirler ve ihraç etmeye başlarlar (Öztürk, 2009: 41). Malı ilk ihraç edenlerde sonradan gelen bu ülkelerle rekabet edemezler ve aynı malı dışardan ithal ederler.

Teknolojik buluşlar, genellikle gelişmiş ülkelerin, finansal güçleri yüksek olan büyük firmaları tarafından bulunur. Ülkeler büyümek ve gelişmek için araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine büyük yatırımlar yaparlar. Çünkü Ar-Ge harcamaları ülkenin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır (Çelik, 2012: 113).

Özer ve Çiftçi (2009) çalışmalarında, Ar-Ge harcamaları ile ihracat ilişkisini belirlemek amacıyla OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinin 1993 ile 2005 dönemine ilişkin verilerini korelasyonla analiz etmişlerdir. Yapmış oldukları analizde Ar-Ge faaliyetleri ile ihracat arasında pozitif ve yüksek oranlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerin büyümesi için ileri teknoloji ürünleri üretmeleri ve bunların ihraç edilmesi önem kazanmaktadır. Bunların yapılabilmesi için Ar-Ge yatırımlarını teşvik eden politikaların uygulaması gerekmektedir. Ünlükaplan (2009)'ın Avrupa Birliği üzerine yapmış olduğu çalışmasında, ekonomik kalkınma ile teknolojik gelişme arasında yüksek bir korelasyon olduğu bulgulanmıştır. Bu bulgu, teknolojik gelişmeye dayalı büyümeye güçlü bir örnek teşkil eder. Yani, rekabet üstünlüğünü yaratan doğal kaynaklar ve emek gibi faktörlerin önemi gittikçe aşınmakta, buna karşın bilgi daha fazla önem kazanmaktadır.

#### **1.4.7. Ürün Dönemleri Teorisi**

Ürün Dönemleri Teorisi, Raymond Vernon tarafından 1996 yılında geliştirilen teoridir. Teknoloji açığı teorisinin genelleştirilmiş şeklidir. Bu teori malın icadı ile onu izleyen aşamalar üzerinde durmaktadır. İcat edilen mal standart değildir. Bu nedenle bu aşamada icadı yapan gelişmiş ülke tarafından üretilip ihraç edilir. Diğer taraftan malın



nitelikleri ve üretim teknolojisi standartlaştıkça daha gelişmekte olan ülkeler bu malları, düşük maliyetle üreterek ihraç ederler (Kaya, 2011: 40; Çelik, 2012: 118). Başka bir ifadeyle, bir malı icat edip ihraç etmekte olan ülke, bu malın hayatının sonunda aynı malı dışardan ithal eder duruma gelebilmektedir.

Vernon, yeni ürünlerin gelişimi sırasında beş aşamadan geçtiğini ortaya koymuştur. İlk aşamada, ürün iç piyasa için üretilmekte ve sürekli olarak geliştirilmektedir. İkinci aşamada, yurtiçinde tanıtılan ve başarılı bir şekilde satışı yapılan yeni ürünün üretimi hızlandırılır. Yani daha önce iç piyasaya üretilen malın ihracatına başlanır. Üçüncü aşamada, üretim teknolojisi yaygınlaşır ve standartlaştırılır. Dördüncü aşamada, standart üretimin maliyetini düşürmek için üretim, üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere kaydırılır. Beşinci aşamada, yenilikçi ülkenin iç piyasa talebi yerli üretim yerine ithalatla karşılanmaya başlanır. Yenilikçi ülkenin kendi iç piyasasında tamamen devre dışı bırakılması ile ürün dönemleri tamamlanmış olur (Seyidoğlu, 2003: 84-85; Öztürk, 2009: 42-43; Bayraktutan, 2003: 180-181).

Ürün dönemleri teorisine göre, ürün gelişmiş bir ülkede doğmakta, zaman içerisinde düşük emek maliyeti nedeniyle gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaktadır. Günümüzde bazı sanayi ürünlerinde gözlemlenen bu duruma "sanayinin uluslararası yeniden dağılımı" denilmektedir. Sanayinin gelişmiş ülkelere doğru kayması, gelişmekte olan ülkelere doğru yeniden dağılımı sürecinde belirleyici rolü de çokuluslu şirketler üstlenmektedir. İşte bu nokta da ürünü dünya pazarlarına sunan çokuluslu şirketlerin dünya ölçeğindeki stratejileri belirleyici olmaktadır. Çokuluslu şirketler standartlaşma aşamasındaki bir ürün söz konusu olduğunda, düşük ücretlerden kaynaklanan bir üstünlük sağlayabilmek için üretimi dünya ölçeğinde yeniden yerleştirmekte ve bu amaçla genellikle gelişmekte olan ülkeleri seçmektedirler. Böylece üretim çokuluslu şirketler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaktadır (Öztürk, 2009: 44).

#### **1.4.8. Tercihlerde Benzerlik Teorisi**

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, 1961 yılında Staffan Burenstam Linder tarafından ortaya atılmıştır. Linder, sanayi ürünlerinin ticaretinde üretim maliyetlerinden çok, zevk ve tercihlerin belirleyici olduğunu ve bu nedenle uluslararası ticaretin, benzer talep yapıları olan ülkeler arasında gerçekleştiğini savunmuştur. Tüketici zevk ve tercihleri, ülkelerin gelir düzeyi ile ilişkilidir ve kişi başına gelir düzeyleri birbirine yakın ülkeler benzer malları talep etmektedirler. Başka bir ifadeyle, zevklerin birbirine benzer olduğu ülkeler arasında daha fazla ticaret yapılmaktadır (Saygılı ve Manavgat, 2014: 261).

Linder, tercihlerde benzerlik teorisini sınamak amacıyla 1958 yılı verilerini kullanarak 32 ülke için bir ticaret yoğunluğu oluşturmuştur. 32 ülke kişi başına gelir düzeyi bakımından yüksek seviyeden düşük seviyeye doğru sıralanmıştır. Bu sıralamada, en yüksek gelirlili ülke, 2343 dolar ile ABD, en düşük 56 dolar ile Pakistan olmuştur. Analiz sonucunda, ülkeler arasındaki en fazla ticaretin, kişi başına gelir düzeyleri birbirine yakın ülkeler arasında meydana geldiği tespit edilmiştir (Atik, 2006: 37). Başka bir deyişle, ülkeler arasında kişi başına gelir seviyesi ne kadar birbirine benzer ise söz konusu ülkeler arasında dış ticaretin o kadar çok olacağı yargısı güçlenmiştir.

Atik (2006) kaleme aldığı çalışmasında, Türkiye, Yunanistan, Suriye ve İran gibi ülkelere, Linder teorisinin geçerli olup olmadığını analiz etmiştir. Analiz sonuçları, bu ülkelerin, Linder teorisinin önerildiği şekilde, benzer gelir seviyesine sahip ülkeler ile yoğun bir şekilde ticaret yaptıklarını ortaya koymuştur.

Bu teorisinin temel varsayımları (Atik, 2006: 35);

- Benzer gelir düzeyine sahip ülkeler, benzer zevklere sahiptir.
- Ürünler farklıdır. Yani homojen olmayan, tüketicilerin zevk ve tercihlerine uygun olan ürünlerdir.
- Ölçeğe göre artan verimler geçerlidir.

#### **1.4.9. Ölçek Ekonomileri Teorisi**

Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre bir ülkenin rekabetçi avantajlar elde edebilmesi, firmaların veya endüstrilerin üretim hacminin genişleyerek, firmanın ortalama maliyetlerinin düşmesine bağlıdır. Bunun yanı sıra üretimde uzmanlaşma, teknolojik gelişmeler ve talep düzeyinin genişlemesi firmaların üretimlerinde artan getirilerin oluşmasını sağlamaktadır (Arıç, 2013: 86).

Ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, firmanın kendi üretim ölçeğinin artmasına bağlı olarak birim maliyetinin düşmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Küçük firmalar, bazı makineleri eksik kapasitede çalıştırdıkları için ürünlerin maliyeti yükselmektedir. Üretim hacminin genişletilmesi firmaların optimum üretim ölçeğine ulaşmasını sağlayarak maliyetlerde önemli bir düşüş sağlamaktadır. Ayrıca üretim hacminin genişlemesi, işçilerin iş yaparak öğrenmelerine ve uzmanlık kazanmalarına neden olmaktadır. İşletmenin büyümesi yönetimde etkinliği artırıcı bir rol oynamaktadır. Böylece mesleki yöneticiler kullanmak ve en gelişmiş yönetim bilgilerini işletmeye uygulamak olanağı doğmaktadır. Belirtilen tüm

hususlar bir arada değerlendirildiğinde maliyetlerin düşmesine bağlı olarak verimlilik artmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 87).

Dışsal ölçek ekonomiler ise, firmanın bağlı olduğu endüstride üretim hacmi genişledikçe firmanın ortalama maliyetlerinde düşme olarak kendini göstermektedir. Dışsal ekonomiler bir işletmenin sırf kendi üretim hacminden değil, aynı zamanda onun bağlı olduğu endüstrinin bir bütün olarak genişlemesinden dolayı ortaya çıkan etkilere sahiptir. Yeni kurulan endüstri dalı geliştikçe gereksinim duyulan hammadde, ara malı, nitelikli işgücü gibi faktörler daha kolay ve daha ucuz bir şekilde sağlanabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 87; Öztürk, 2009: 34-35).

Ölçek ekonomilerin yarattığı maliyet avantajına ek olarak, firmaların ürün farklılaştırmasına gitmesi, artan ürün çeşitliliği ve düşen maliyetler sayesinde, tüketicilerin, belirli bir malın farklı ülkelerden değişik türleri arasında tercih yapabilmesini olanaklı kılmakta, tüketici refahının artmasına olanak sağlamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).

#### **1.4.10. Rekabetçi Üstünlükler Teorisi**

Rekabetçi Üstünlükler Teorisi Micheal E. Porter tarafından geliştirilmiştir. Bu kuramın en önemli tarafı, çokuluslu bir firmanın uluslararası başarı elde edebilmesi için gerekli koşulları ele almasıdır. Porter'e göre, gerçekte mal ve hizmet piyasalarında birbirleri ile rekabet edenler ülkeler değil, firmalardır. Gerçi ülkeler firmalarının uluslararası rekabet gücü, üretimde uzmanlaşma, istihdam ve dış ticaret dengesinin sağlanması açısından çok önemlidir. Firmanın gerek yurt içi gerekse yurt dışı piyasalarda uluslararası rekabet üstünlüğüne sahip olması demek rakip firmalara kıyasla, ürün fiyatı, ürün kalitesi, teslim dakiklik ve satış sonrası servis gibi fiyat dışı unsurlar açısından diğer firmalara üstün olması demektir (Öztürk, 2009: 47-48).

Güneş (2012) çalışmasında, rekabet düzeyi ile büyüme arasında ilişkiyi, Bosna Hersek, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Kazakistan, Kolombiya, Makedonya, Malezya, Meksika, Panama, Peru, Romanya, Rusya, Tayland, Tunus, Türkiye, Ukrayna, Venezuela ülkelerinin 2006-2011 yılları arasındaki verilerini içeren, rekabet gücü, ücretler, döviz kuru, verimlilik gibi değişkenleri kullanarak analiz etmiştir. Analiz bulguları, bu ülkelerin büyüme oranları ile rekabetçilik arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Günalp ve Özel (2005)'in kaleme aldıkları “Rekabet Politikaların Esasları” adlı makalelerinde, ülkelerin uygun rekabet politikası geliştirirken, iki önemli noktanın dikkate alınmasının gerekli olduğunu vurgulamışlardır. İlk olarak, ekonomide mülkiyet haklarının

dikkatli bir biçimde tanımlanması ve korunması gerekliliğini savunmuşlardır. İkinci olarak, piyasaya giriş ve çıkış engellerinin azalmasına yönelik düzenlemelerin geliştirilmesidir. Çünkü rekabet ortamında, önemli olan piyasada yer alan firmaların sayısı ya da büyüklüğü değil, piyasaya giriş ve çıkış kolaylığıdır.

### **1.5. Ekonomik Entegrasyon Kavramı**

Uluslararası Ekonomi alanında bütünleşme ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Rybczynski (2013: 20) ekonomik bütünleşmeleri entegrasyona giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp, mal ve ticarete engel olan kısıtlamaların ortadan kaldırılarak bir ortak pazarın oluşturulmasıdır şeklinde tanımlarken, Balassa (1973) ‘‘Ekonomik entegrasyonu ülkeler arasında ticarete olan her türlü engellerin ortadan kaldırılması ve daha geniş pazarın yaratılması’’ şeklinde tanımlanmıştır (Ballassa, 1973’ten Aktaran Şanlı, 2004: 163).

Dış ticaretin en önemli enstrümanı entegrasyon faaliyetleridir. Çünkü ekonomik entegrasyon, temelde dünyanın tek bir pazar durumuna getirilme amacına yöneliktir. Dış ticarete ülkelerin ortak hedefi olan serbestleşme çabaları, iki yönde gelişim göstermiştir. Bunlardan birincisi, özellikle 1990’lı yılların başından itibaren hızla önem kazanan, Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması’dır (GATT). Bu anlaşma, dünya ticaretindeki engelleri kaldırmak amacıyla, ülkelerin gümrük tarifleri ve diğer ticaret kısıtlamalarının azaltılmasını öngörmektedir. İkincisi ise, dünya ticaretinin serbestleşmesine yönelik olarak başlatılan ekonomi bütünleşmelerdir. Özellikle coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkelerin ekonomik ilişkilerini kolaylaştırmayı amaçlayan ekonomik bütünleşmelerin, günümüzde artan rekabet koşullarına birlikte karşı koyma ve küreselleşen pazarlarda söz sahibi olma çabasından dolayı önemi gittikçe artmaktadır (Şanlı, 2008: 14-15).

### **1.6. Ekonomik Entegrasyon Türleri**

Ekonomik entegrasyon hareketleri, entegrasyon hareketlerinin derecelerini gösteren bir süreci ifade etmektedir. Genel kabul gören ayrıma göre ekonomik entegrasyonlar beş grup altında incelenmektedir (Balassa, 1973: 2).

- Serbest Ticaret Bölgeleri,
- Gümrük Birliği,
- Ortak Pazar,
- Ekonomik Birlik,
- Tam Ekonomik Birlik.

### 1.6.1. Serbest Ticaret Anlaşması

Serbest Ticaret Anlaşması, üye ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kotaların kaldırıldığı, üye ülkelerin dışında kalanlara karşı ise ortak gümrük tarifesi (OGT) uygulama zorunluğunun olmadığı ekonomik entegrasyon şeklidir (Şanlı, 2008: 16).

Serbest Ticaret şeklinde ekonomik entegrasyonlar uygulamada bazı olumsuzluklara yol açmaktadır. Çünkü birlik dışındaki ülkelere yüksek gümrüklü ülkeye mal ihraç edecek olan ihracatçı, malları ilk önce birlik içinde düşük gümrüklü ülkeye göndermekte, düşük tarife ödendikten sonra mallar, asıl amaçlanan yüksek gümrüklü ülkeye yeniden ihraç edilmektedir. İhracatın bu şekilde yapılması uluslar arası ticaret akımlarının normal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Böyle bir durumu engellemek için üye ülkelerin arasında dolaşan malların ilk üretim yerlerinin gösterildiği menşe belgeleri düzenlenmektedir. Dünya’da serbest ticaret bölgelerine, Latin Amerika Ülkeleri’nin kurduğu serbest ticaret bölgesi (LAFTA), Avrupa Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Avrupa Ekonomik Alanı (EES) örnek verilebilir (Şençalar, 2013: 6).

### 1.6.2. Gümrük Birliği

Gümrük birliği, taraf ülkelerin aralarındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar ve benzerler ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, serbest ticaret bölgesinden farklı olarak üçüncü ülkelere ithalatta ortak bir gümrük vergisinin uygulandığı ekonomik entegrasyon modelidir (Barak, 2012: 522). Gümrük birliklerinde katılımcı ülkeler sadece kendi aralarındaki ticareti kısıtlayan tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uyguladılar. Böylece üye ülkeler, birlik dışındaki ülkelere karşı aynı ölçüde korunmuş olurlar.

Ekonomik entegrasyonun bu aşamasına Alman Gümrük Birliği (Zolverein), Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan Benelux Gümrük Birliği örnek gösterilebilir. Tarihteki bu örneklere rağmen gümrük birliklerinin en önemli örneği Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’dir (Şanlı, 2008: 16).

Gümrük birliklerinde, üye ülkeler arasında gümrük tarife duvarlarının kaldırılmasının ve serbest ticaret alanlarının genişlemesinin bir sonucu olarak refah artırıcı gelişmeler ortaya çıkabileceği gibi üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarlarının bir sonucu olarak refah azaltıcı etkenler de oluşabilir. Ekonomik alanda gümrük birliğinin söz konusu etkileri daha çok kaynak dağılımı üzerinde görülür. Kaynak dağılımı etkisi statik ve dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılır (Barak, 2012: 522-529).

### 1.6.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

GB'nin statik etkileri, gümrük birliği kurulması sonucu, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı kaynaklı ortaya çıkan etkileri içerir. Statik etkiler ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkileri şeklinde görülmektedir. Ticaret yaratma etkisi, yerli pahalı malların diğer üyeden ucuza ithalatla ikame edebilmesi olarak tanımlanır. Ticaret saptırma etkisi ise, başlangıçta üçüncü ülkelerden gelen ucuz ithalatın yerini, birlik içindeki pahalı ithalatın alması olarak tanımlanır. Ticaret saptırma etkisi refahı azaltıcı etki yaparken, ticaret yaratma etkisi refahı artırıcı yönde etki yapar (Barak, 2012: 522-523). Gümrük birliğinin statik etkileri, üretim etkisi, ticaret etkisi, tüketim etkisi ve gelir dağılımı etkisi olarak sınıflandırılabilir;

**Üretim Etkisi:** Gümrük Birliği kurulunca, gümrük tariflerinin kaldırılması dolayısıyla birlik içindeki baz üretim birimlerinin bazı girdileri daha ucuza alması sonucu üretim artar. Diğer taraftan, birlik üyeleri arasında gümrük vergileri kaldırılmasıyla, üçüncü ülkelere karşı vergiler yükselir. Dolayısıyla, daha önce üçüncü ülkelere düşük maliyetle alınan bazı malları, daha yüksek maliyetle birlik içinde alırlar. Bu da üretim azalışına sebep olabilir (Barak, 2012: 523).

**Ticaret Etkisi:** Gümrük birliği ülkeler arasında ticareti kısıtlayan engellerin kaldırıldığı, fakat birlik dışı ülkelere karşı gümrük duvarlarının yükseldiği için kısa dönemde üyeler arasında ticaret artarken, birlik dışı ülkelere ticaret azalabilir. Bu da ticaretin birlik dışından birlik içine kaymasına ve dolayısıyla ticaretin saptırılmasına neden olur. Buna uygulamada ticaret saptırıcı etki denir. Uzun dönemde ise birlik ülkeleri ile birlik dışı ülkeler arasında ticaret artabilir. Örneğin birlik üyeleri, birlik kurulduktan sonra, daha fazla bir büyüme gösterip, gelirleri daha hızlı artmışsa, ithalat talepleri de artabilecek ve ticaret hacmi, eskisine göre büyüyecektir (Barak, 2012: 523).

**Tüketim Etkisi:** Gümrük birliklerinin kurulması sonucu oluşan entegrasyon içindeki üyelerin ekonomik yapılarında bir uygunluk varsa, birleşmenin tüm üyelerin lehine olacağı ve üye ülke vatandaşlarının gelirlerinin artacağı, gelir artışının talebi kamçılacağı ve daha çok tüketime fon aktarılacağı düşüncesine dayanır. Bu durumda, birlik içinde malların ucuzlaması etki yaptığı gibi üye ülke vatandaşlarının üretim etkisi nedeniyle gelirlerinin artması da etki yapmaktadır (Doğan, 2004).

**Gelir Dağılım Etkisi:** Gümrük birliklerinin kurulması sonucu ticaret yaratma etkisi nedeniyle birlik içine kayan ekonomik faaliyetler birlik içindeki üyelerin üretiminin artması dolayısıyla gelirleri artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan sapma etkisi nedeniyle üçüncü ülkelerin mallarına olan talep düştüğünde üretim azalacak ve bunun sonucu olarak bu

ülkelerin gelirleri düşecektir. Birlik üyelerinin gelirlerinin artmasına karşın üçüncü ülkelerin gelirlerinin azalması ülkeler arasında gelir dağılımını bozmaktadır (Doğan, 2004).

### 1.6.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri uzun dönemde gümrük birliğinin GSYİH'nin büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. Gümrük birliğinin dinamik etkileri; ölçek ekonomileri etkisi, yatırımları teşvik etkisi, kutuplaşma etkisi, rekabet etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve dışsal ekonomiler etkisi şeklinde sınıflandırılmaktadır;

**Ölçek Ekonomiler Etkisi:** Gümrük birliği yurtiçi üreticilerin daha büyük bir pazar için üretim yapmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle, gümrük birliği yurtiçinde üretilen malların birlik piyasalarına girişini kolaylaştıracak, yerli firmaların atıl kapasitelerini kullanmalarına ya da kapasite artırımına gitmelerine yol açacaktır. Bu da ölçek ekonomilerinin iki faydasını ortaya çıkaracaktır. Birincisi firma ve endüstri ölçeğinin büyüyerek maliyetlerde ortaya çıkardığı düşüşlerdir. İkincisi ise, ürün çeşitliği artışıdır. Gümrük birliği öncesi yurtiçi piyasa dar olduğundan ürün çeşitliği de az olacaktır. Gümrük birliği piyasa hacmi genişlettikçe, firmalar ölçeklerini ve ürün çeşitlerini artıracaktır. Böylece üretimde verimlilik artışları ortaya çıkacaktır (Yıldırım ve Dura, 2007: 147).

**Dışsal Ekonomiler Etkisi:** Arz ve talep koşullarındaki değişmelere bağlı olarak iki grupta toplanabilen dışsal ekonomiler, firmaların ve endüstrilerin hem özel maliyetlerini hem de genel maliyetlerini aşağıya çekebilir. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda, bir işletmenin üretim tekniğindeki ilerleme nedeniyle maliyetlerin düşmesi ve bu işletmenin ürettiği ürünü satın alan diğer işletmelere daha düşük fiyattan sunması söz konusudur. Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda ise, dışsal ölçek ekonomileri üretim genişlemesi olan bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirlerinin artması ile başlar ve türev taleplerdeki artışla devam eder. İlk endüstrideki üretim arışı, gelir-talep sarmalının oluşmasına neden olur. Bu etki bazı sektörlerin dâhil edildiği gümrük birliği örneğinde, gümrük birliğine dahil edilmeyen sektörlerin de bu birleşmeden etkilenebileceğini ima eder (Yıldırım ve Dura, 2007: 147-148).

**Yatırımları Teşvik Etkisi:** Gümrük birliğine giden ekonomilerde yatırımların artması iki yoldan ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirden ortaya çıkan artışın tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi, GB'nin doğrudan yabancı yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olmasıdır (Yıldırım ve Dura, 2007: 146-147). Ayrıca gümrük birliği, birliğe giren ülkeler arasında ticari sınırların

kalkmasına neden olduğundan birlik içinde faaliyet gösteren firmalar açısından pazarlarının genişlemesine neden olarak yatırımları teşvik etkisi doğurur (Barak, 2012: 525).

**Teknoloji İlerleme Etkisi:** Gümrük Birliği teknolojik ilerlemeyi üç yolla artırabilir. Birincisi, daha büyük bir pazarla karşılaşan yurtiçi firmaların üretim ölçeklerinin büyümesi ve Ar-Ge yatırımlarına daha fazla pay ayırmalarıdır. İkincisi, artan rekabetin yurt içi firmaları daha etkin çalışma yöntemlerini bulmaya zorlaması ve böylece yurt içi firmaların Ar-Ge yatırımlarını artırarak teknolojik ilerlemeye neden olmasıdır. Üçüncü ise, gümrük birliğinden dolayı artan doğrudan yabancı yatırımlarının getirdiği teknolojiler, üye ülkelerdeki teknoloji düzeyinden daha yüksek düzeyli olduğunda ortaya çıkar (Yıldırım ve Dura, 2007: 148).

**Rekabet Etkisi:** Gümrük birliğinin rekabet etkisi iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi, GB'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırması sonucu rekabetin artmasıdır. Diğer bir deyişle, endüstrideki firmaların sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabet nedeniyle daha etkin üretim yöntemleri kullanıldığından maliyetlerde düşüşlerle birlikte ürün kalitelerinde de iyileşmeler sağlanacaktır. İkincisi ise, Gümrük Birliği'nin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticareti artmasıyla rekabetin artmasıdır (Barak, 2012: 525).

**Kutuplaşma Etkisi:** Kutuplaşma ya da yoğunlaşma etkisi, birlik üyesi ülkelere birinde veya ülke içinde özel bir bölgede, göreceli ya da mutlak olarak, ticaret yoğunluğu yaratılması ya da üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelir (Yıldırım ve Dura, 2007:148). Bu kapsamda coğrafi olarak merkezde olan ya da birliğin merkezi konumunda olan ülkeler kutuplaşma etkisinden daha fazla fayda sağlayacaklardır. Bu da entegrasyonun kutuplaşma etkisinin bir sonucudur (Barak, 2012: 525).

### 1.6.3. Ortak Pazar

Ortak Pazar, GB'nin bütün unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımının sağlanarak üçüncü ülkelere karşı OGT'nin uygulandığı entegrasyon şeklidir. Pazar'da üye ülkelerin pazarları tek bir pazarmış gibi işlem görür. Faktör serbestliğinden dolayı sermaye en uygun yatırım alanına yönelirken, emek de becerisine uygun iş ve ücreti elde etme olanağı bulur. Bu durum üye ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlar (Şençalar, 2013: 9). Ortak Pazarın en başarılı örneği Avrupa Birliği'dir (AB).

### 1.6.4. Ekonomik Birlik

Ekonomik Birlik ülkeler arasında mali, parasal, endüstriyel, bölgesel, ulaşım ve diğer ekonomik politikaların entegrasyonu olarak tanımlanır. Bu aşamadaki bir entegrasyonda, üye ülkelerin bireysel olarak uyguladıkları makroekonomik politikaların bir kısmı birlik



bünyesinde kurulmuş bir üst organa devredilir. Bunun için üye ülkeler arasında ortak bir para birimi ve bankacılık sisteminin kurulmuş olmasının ve ortak maliye politikalarının uygulanmasının gerekliliği dikkat çeker (Özkan ve Emsen, 2007: 51).

Ekonomik birlik mal ve faktör piyasalarında entegrasyonu sağlamanın yanında, ekonomik, parasal ve sosyal politikalar ile ilgili kurumların tek bir elden yönetilmesini, içermektedir. Bu aşamada tam bir entegrasyonun gerçekleşmesi için ülkeler arasında ulusal ekonomik bağımsızlığın büyük ölçüde kaldırıldığı ve uluslar üstü otoritenin kurulduğu ortak bir paraya geçilmesi ve tek bir merkez bankasının kurulması gündeme gelmektedir. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar, esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlik uluslar üstü ekonomik politikaların birlikte alındığı ve her ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türüdür (Karluk, 2002: 233).

#### 1.6.5. Tam Ekonomik Birlik

Tam ekonomik birlik ekonomik entegrasyon hareketlerinin en ileri aşamasını ifade etmekte olup, literatürde siyasi birlik olarak da adlandırılmaktadır. Tam ekonomik birlikte, temel esas aynı para biriminin oluşturulmasıdır. Buna ek olarak topluluk hukuku ve siyasi kararların birlikte alınması söz konusudur (Koyuncu Efendioğlu, 2011: 9).

Açıklanan ekonomik entegrasyon aşamalarını Tablo 1.1’de toplu olarak özetlemek mümkündür.

**Tablo 1.1 Uluslararası Entegrasyon Aşamaları**

<b>Ekonomik Entegrasyon Şekilleri</b>	<b>Üyeler Arası Serbest Ticaret</b>	<b>Ortalama Gümrük Tarifesi</b>	<b>Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı</b>	<b>Ekonomi Politikalarında Uyum</b>
Serbest Ticaret Bölgesi	VAR	YOK	YOK	YOK
Gümrük Birliği	VAR	VAR	YOK	YOK
Ortak Pazar	VAR	VAR	VAR	YOK
İktisadi Birlik	VAR	VAR	VAR	YOK
Ekonomik ve Parasal Birlik	VAR	VAR	VAR	VAR

**Kaynak:** Koyuncu Efendioğlu, 2011: 10

### 1.7. Ekonomik Entegrasyonların Başarı Şartları

Ekonomik entegrasyonun temel amacı, üye ülkeler arasında ticaret hacminin artırılmasıdır. Buna ek olarak kaynakların daha etkin kullanılması ve uluslararası rekabetin artırılması diğer amaçlarındandır. Ülkeler arasında başarılı bir ekonomik entegrasyon oluşturulabilmesinin olmazsa olmazı denilen bazı gerekleri vardır (Koyuncu Efendioğlu, 2011: 11). Bu gerekler şu şekilde sıralanabilir;

**Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Az Olması:** Ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesinin temel şartlarından biri, birliği oluşturan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının mümkün olduğu kadar az olmasıdır. Farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkeler arasında mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir durumda, gelişmekte olan ülkelerin işgücü ve kaynaklarının ucuzluğu nedeniyle, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğrudan kaynak transferi oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 203). Bu da üye ülkeler arasında dengesizlik meydana getirmektedir. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'nin (EFTA) başarılı olmasının temel nedenlerinden biri de üyeleri arasındaki gelişmişlik seviyelerindeki farklılıkların az olmasıdır.

**Coğrafi Yakınlık:** Coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler arasında oluşturulacak olan bir birliktelik, taşıma ve ulaştırma masraflarındaki düşüklük nedeniyle faydalı sonuçlar verebilecektir. Ekonomik entegrasyona giden ülkelerin arasındaki uzaklık arttığında uzaklığa bağlı olarak taşıma ulaştırma giderleri de artacaktır. Bu nedenle ekonomik entegrasyona gidecek ülkelerin coğrafi bakımından birbirine yakın olmaları büyük önem taşımaktadır. AB ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) bu tür entegrasyonlara örnek gösterilebilir (Koyuncu Efendioğlu, 2011: 11).

**Ekonomik Sistemlerin Benzer Olması:** Ekonomik entegrasyona giden ülkelerin ekonomik sistemlerinin de birbirine yakın olması gerekmektedir. İktisadi açıdan liberalleşme düzeyleri birbirine yakın olan ülkeler arasında oluşturulan entegrasyonların başarıya ulaştığı görülmektedir. Gerek liberal yapıdaki ekonomilerden meydana gelen AB, EFTA gibi yapılar gerekse eski sosyalist üyelerden oluşan Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) benzeri ekonomik yapıdaki ülkelerin bir araya gelmesinde ekonomik sistemlerin büyük katkısı olmuştur (Koyuncu Efendioğlu, 2011: 11).

**Ulaştırma ve Haberleşme Altyapılarının Gelişmiş Olması:** Ülkeler arasındaki entegrasyonların başarısını etkileyen diğer bir faktör taşıma ve haberleşme altyapılarının yeterlilikleridir. Gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerin kara, hava ve demir yolu gibi ağ olanaklarının olması ekonomik entegrasyonları etkilemektedir. Ulaştırma altyapılarına benzer şekilde iletişim altyapılarında da gelişmekte olan ülkelerin yetersiz kaldığı

görülmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin taşıma ve haberleşme gibi altyapı tesislerinin yetersizliği ülkelerin entegrasyonlardan elde edecekleri kazanımları sınırlandırmaktadır (Koyuncu Efendioğlu, 2011: 11-12).

## İKİNCİ BÖLÜM

### AVRASYA BÖLGESİNDE BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ VE KAZAKİSTAN'IN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE GEÇİŞİ

#### 2.1. Gümrük Birliği Ülkeleri

##### 2.1.1. Kazakistan

Kazakistan, 25 Ekim 1990 tarihinde egemenliğini, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası parlamentoda 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak ülkedeki siyasi gelişmeler yeni bir anayasa yapılmasını gerekli kılmıştır. 30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan referandumla yeni Anayasa kabul edilmiştir. Anayasanın genel prensipler başlığını taşıyan birinci bölümünde Kazakistan; demokratik, layık ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır (Karibayeva, 2006: 52). Yasama organı parlamento ve senatodur. Kırk yedi üyeli senatonun otuz iki üyesi altı yıllığına seçilmektedir. Geri kalan on beş üye ise Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Parlamento ise yüz yedi üyeden oluşmakta, bu üyelerden doksan sekizi halk oylaması ile seçilmektedir. Geri kalan dokuz koltuk ise ülkedeki etnik azınlıkları temsil eden Kazakistan Halkları Asamblesince belirlenmektedir. 2007 Ağustos ayında gerçekleştirilen seçimlerde Nazarbayev'in partisi Nur Otan parlamentodaki tüm koltukların tamamını kazanmıştır (Somuncuoğlu, 2011: 3).

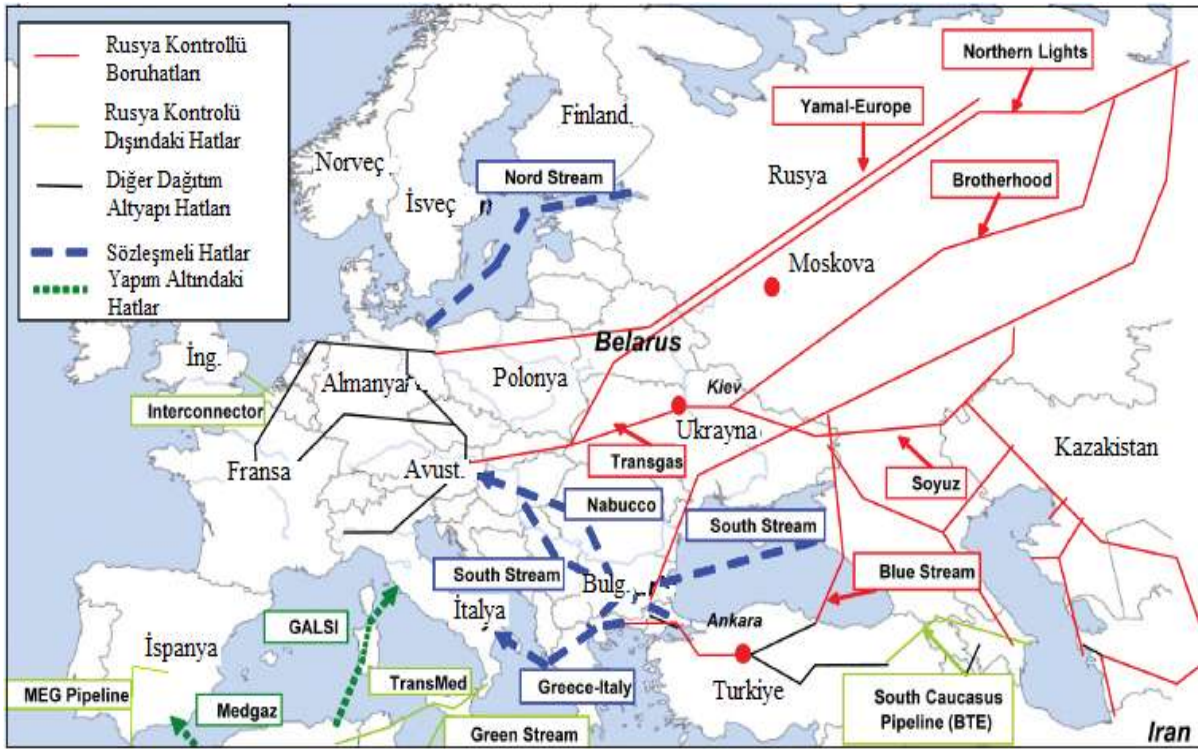
Kazakistan, sahip olduğu toprak büyüklüğü bakımından 2 724 900 km<sup>2</sup> yüzölçümü ile dünyanın dokuzuncu, Post Sovyet ülkelerinin ikinci en büyük ülkesidir. Orta Asya'da bulunan Kazakistan'ın sınır komşuları sırasıyla Rusya (6 846 km), Özbekistan (2 203 km), Çin (1 533 km), Kırgızistan (1 051 km) ve Türkmenistan (379 km) ülkelerdir. Nüfusu ise 2014 yılı verileriyle 17,4 milyondur ([www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org)). Nüfusunun çoğunluğu, ülkenin kuzey ve güney doğusunda yaşamaktadır (Somuncuoğlu, 2011: 3-4; Karibayeva, 2006: 52).

Doğal kaynak bakımından zengin olan Kazakistan, Post Sovyet ülkelerinin içinde Rusya'dan sonra ikinci en büyük petrol üreticisidir. Bu nedenle Kazakistan'ın bütçesi büyük ölçüde petrol ihracat gelirine dayalıdır. British Petroleum (BP) tarafından yayımlanan "Statistical Review of World Energy" raporuna göre, 2014 yılı sonu itibarı ile ülkenin toplam petrol rezervi 30 milyar varil civarındadır. Bu rakam, toplam dünya rezervinin % 1,7'sini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın doğal gaz ise, dünya rezervlerinin % 0,8'ine tekabül etmekte olup, toplam 1,9 milyar metreküp miktarındadır.

### 2.1.2. Belarus

Belarus, 25 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından 15 Mart 1994 yılında yeni Anayasa kabul edilmiştir. 24 Kasım 1996 yılında yapılan referandum sonucu Parlamentonun yapısı değiştirilmiş olup iki kanattan oluşan “Milli Meclisi” kurulmuştur. Ayrıca, ülkenin şimdiki bayrağı kabul edilmiş ve Rus diline ikinci resmi dil statüsü verilmiştir. Parlamentonun alt kanadı olan “Temsilciler Meclisi” 110 kişiden, oluşmaktadır. Üst kanat olan “Cumhuriyet Konseyi” ise 64 üyeli olup, 8 üye Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (DEİKa, 2012: 2).

Harita 2.1’de görüldüğü gibi Belarus, Avrupa ve Asya arasında büyük ve önemli kara ve demiryolları arasında kalan, temel iletişim noktaları ile petrol ve doğal gaz boru hatlarının kesiştiği bir konumda bulunmaktadır. Rusya doğal gazının ve petrolünün Avrupa’ya ulaştırılmasında önemli bir transit ülkesidir. Rusya’nın Avrupa ülkelerine olan petrol ihracatının %50’si ve doğal gaz ihracatının %30’u Belarus topraklarından geçmektedir.



Harita 2.1 Rusya'nın Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: Mankoff, 2009: XI

Belarus'un ihracatı, büyük ölçüde sanayi ürünlerden oluşmaktadır. Ülkenin ihracat malları için en büyük pazarı ise Rusya'dır. Bu nedenle 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda Rusya'da yaşanan talep daralması, Belarus'un bu ülkeye ihracatını olumsuz etkilemiştir. Başka bir deyişle, Rus halkının gelir düzeyindeki değişikliklere paralel olarak değişen talep Belarus ihracatını doğrudan etkilemektedir. Belarus, enerji ithalatı bağlamında

Rusya'ya bağımlı olmakla birlikte, imalat sanayi üretimini de büyük ölçüde Rusya'ya yaptığı ihracat ile sürdürmektedir (DEİK, 2012: 3-4).

### 2.1.3. Rusya

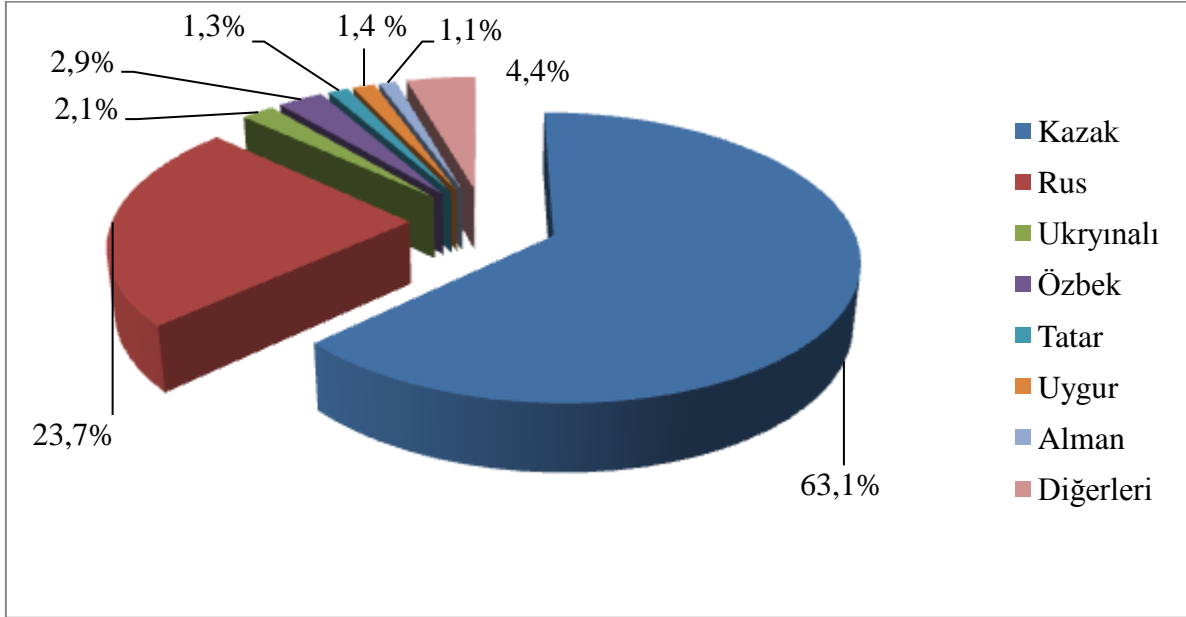
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991 yılında Rusya Federasyonu kurulmuştur. Rusya Federasyonu iki parlamento ve bir başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Rusya Federasyonu farklı idare birimlerden oluşmaktadır. Bu birimler merkez devlete bağlı, ama kendi yasalarıyla yürütme, yasama ve yargı organlarına sahiptir. Bunlar 21 Cumhuriyet (ya da Federe Cumhuriyet), 46 Oblast (Rusya'nın bölgeleri; il), 9 Kray (büyük il), 2 Federal kent yönetimi (Moskova ve St. Petersburg), 1 Özerk Oblast (özerk il/Yahudi Özerk Oblastı), 4 Özerk Okrug (küçük özerk İl). Ayrıca Rusya Federasyonuna bağlı olan 21 Cumhuriyetin kendine ait Anayasaları ve devlet başkanları vardır. Bu anayasaların Rusya Federasyonu Anayasası'na uyumlu olması ve onunla çelişmemesi gerekmektedir.

Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip olan Rusya (19 376 900 km<sup>2</sup>), 11 farklı zaman dilimine bölünmüştür. Nüfusu ise 2014 verilerine göre 146 milyondur ([www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org)). Asya'nın kuzeyinde Kuzey Pasifik Okyanusu ve Avrupa arasında Kuzey Buz Denizine uzanan ülke, 14 ülkeyle sınır komşusudur. Bu ülkeler ve sınır uzunlukları şöyledir: Azerbaycan 284 km, Beyaz Rusya 959 km, Çin (güneydoğu) 3 605 km, Çin (güney) 40 km, Estonya 290 km, Finlandiya 1 313 km, Gürcistan 723 km, Kazakistan 6 846 km, Kuzey Kore 17,5 km, Letonya 292 km, Litvanya (Kaliningrad Oblast) 227 km, Moğolistan 3 441 km, Norveç 196 km, Polonya (Kaliningrad Oblast) 432 km, Ukrayna 1 576 km'dir. Ülkedeki Ural dağlarının batısında bulunan alan coğrafi olarak Avrupa kıtası içinde sayılmaktadır (Benli, 2011:4-5).

Rusya'nın ekonomik durumuna baktığımızda, ihracatı büyük ölçüde petrol ve gaz ürünlere dayanmaktadır. BP tarafından yayımlanan "Statistical Review of World Energy" raporuna göre 2014 yılı sonu itibarı ile ülkenin toplam petrol rezervi 103,2 milyar varil ile dünya rezervinin % 6'sini oluşturmaktadır. Rusya'nın gaz rezervi ise 32,6 milyar m<sup>3</sup> ile dünya rezervinin % 17,4'üne tekabül etmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Rusya dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçısı ve ikinci en büyük petrol ihracatçısıdır. Rusya'nın sahip olduğu doğal kaynaklar ve insan işgücü ile dünyanın yedinci en büyük ülkesi konumundadır (İMF, 2010). Ayrıca, Rusya Avrupa Birliği'nin en büyük ticari ortaklarından.

## 2.2. Kazakistan ve Rusya Arasında Sosyo-Kültürel İlişkiler

Kazakistan'da Ruslar en büyük ikinci etnik grubu oluşturmakta olup, 2014 yılı itibarıyla 17,4 milyon nüfusa sahip Kazakistan'ın 4,2 milyonu Ruslardan oluşmaktadır. Rus diasporasının mevcudiyeti ikili ilişkiler açısından oldukça önemli kabul edilmektedir (Şekil 2.1'de). Ayrıca Orta Asya'da en fazla Rus nüfusa sahip ülke olarak da Kazakistan lider konumundadır.

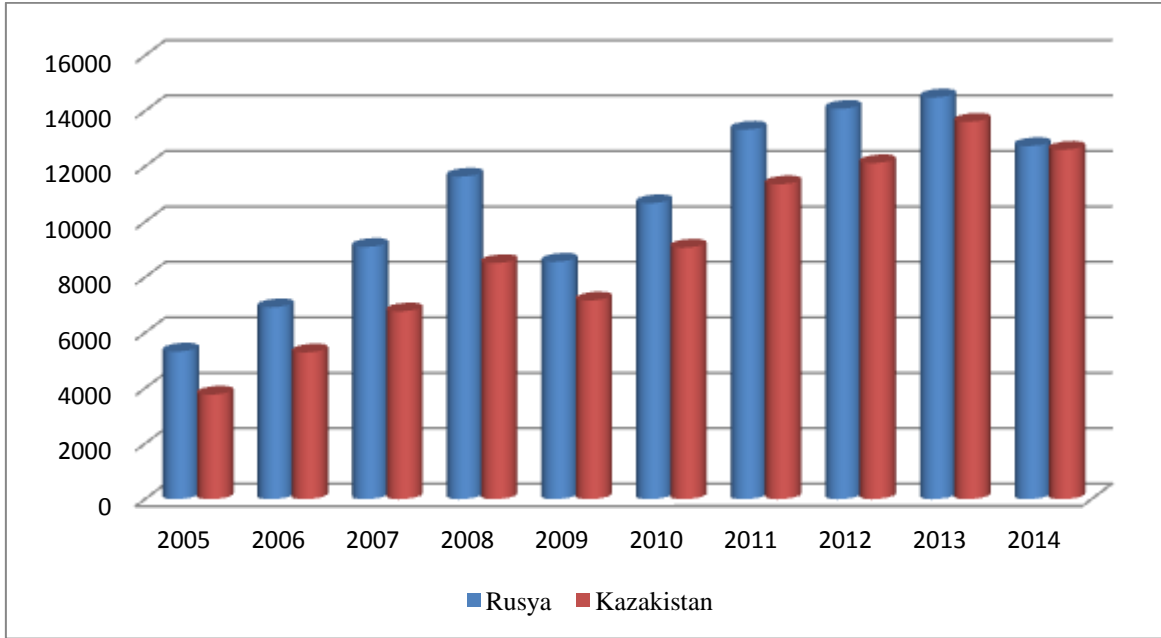


Şekil 2.1 Kazakistan Nüfusunun Etnik Dağılımı

**Kaynak:** <http://www.advantour.com/rus/kazakhstan/people.htm>.

Rusya'ya her yıl yaklaşık 14 milyon civarında iş gücü akımı olduğu bilinmektedir. Rusya'ya gelen işçilerin % 11 Kazakistan'dan olduğu tahmin edilmektedir. Diğer Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya giden göçmen işçilerin aksine Kazakistan'dan Rusya'ya giden göçmenlerin kazandıkları paraları daha çok Rusya'da harcadıkları düşünülmektedir. Örneğin, 2012 yılında Rusya'daki Özbek işçiler ülkelerine 6,2 ve Tacik işçiler de 3,1 milyar dolar civarında döviz transferi yaparlarken, Kazak işçilerin ülkelerine gönderdikleri döviz miktarı sadece 298 milyon dolar olarak gerçekleştirilmiştir (Has, 2013: 15-17). Bunun sebebi Kazakistan'ın ekonomik açısından Rusya'dan çok geri kalmaması, yakın ekonomik yapıda ve gelir düzeyinde olmalarıdır. Şekil 2.2'de görüldüğü gibi Kazakistan'ın kişi başı milli geliri Rusya ile kıyasladığında iki ülke arasında önemli fark olmadığı görülmektedir. Bu da Rusya'ya giden Kazak iş gücünün diğer Orta Asya ülkeleri vatandaşlarına göre daha nitelikli işlerde çalıştıkları olgusunu desteklemektedir.

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere (Şekil 2.2), Rusların kendi devleti dışında Post Sovyet ülkelerinden en müreffeh yaşadığı ülke Kazakistan iken, Kazakların da kendi ülkeleri dışında ekonomik olarak en fazla ve kolaylık sağladığı ülkenin Rusya olduğu görülmektedir.



Şekil 2.2 Kazakistan ve Rusya’da Kişi Başına Milli Gelir

Kaynak: <http://databank.worldbank.org>

Rusların Kazaklara bakışını diğer Orta Asya ülkelerine göre farklı olduğunu not etmek gerekiyor. Rusya ve Kazakistan’ın ekonomik gelişmişlik farkının az olmasının yanı sıra tarihten de gelen bir algıyla, Kazakistan’ı kendilerine en yakın millet olarak görüyorlar. Nitekim Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan, Rus ana kıta toprağına bağlı alt bölge olarak değerlendirilmekteydi ve Orta Asya bölgesi içerisine dâhil edilmemekteydi. Tarihsel süreçte bölgeyi tarif edilirken “Orta Asya ve Kazakistan” ifadesi yer almıştır. Bu algı günümüzde kısmen değişmiş olmakla birlikte büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır.

Rusya ve Kazakistan ilişkileri eğitim de kendini göstermektedir. Rusya’nın en büyük ve prestijli üniversiteler: Kazakistan’da şubeler açarak çeşitli alanlarda eğitime başlamışlardır. Halihazırda Kazakistan’da eğitime devam eden 6 Rus üniversitesi bulunmaktadır (Has, 2013: 15-17). Ancak Kazakistan’ın son yıllarda uygulamaya koyduğu ‘Bolashak’ gibi burs programlarına, ABD ve Batılı ülkelerin dahil edilmesi, Rusya’nın bu program dışında bırakılması, eğitim konusunda Rusya’nın pozisyonunu zayıflatır niteliktedir.

Kazakistan’da konuşulan diller bağlamında değerlendirdiğimizde Rusçanın Kazakçaya kıyasla daha yaygın konuşulduğu görülmektedir. Ülke nüfusunun %70 Kazakçaya hâkim olduğu söylenirken, Rusçayı konuşanların oranı %90 civarındadır. Yine Rusya, diğer eski



Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Kazakistan'da da Rusçanın yaygınlaştırılması noktasında çeşitli programları hayata geçirmeye çalışmaktadır. Eğitim, kültür, dil vs. gibi alanlarda pozitif algıyı beslemek için “yumuşak güç” unsurlarını devreye sokulması, Rusya'nın bu bağlamda son dönemde üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Eski Sovyet coğrafyasında Rusçayı önemli bir avantaj olarak değerlendirmeye çalışan Rusya'nın asıl hedeflerinden biri ise bu yolla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında entegrasyon projelerini kolaylaştırmaktır (Has, 2013: 15-17).

Günümüzde, Kazakistan'da Rusçanın ikinci resmi dil olması ve kamu kurumlarındaki yetişmiş kadroların büyük kısmının Rusya üniversitelerden mezun olmuş olmaları iki ülkenin siyasi ve kültürel ilişkilerinin önemli ölçüde yakınlaştırmasını sağlamaktadır.

### **2.3. Kazakistan ve Belarus Arasında Sosyo-Kültürel İlişkiler**

Kazakistan ve Belarus arasındaki, karşılıklı güven ve saygıya dayalı ilişki, geleneksel dostluklarının temelini oluşturmaktadır. 16 Eylül 1992 yılında Belarus ve Kazakistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından itibaren, Belarus için Kazakistan ile dostluk ilişkisini geliştirmek en önemli dış politikalarından biri olmuştur. 17 Ocak 1996 yılında Kazakistan ve Belarus arasında imzalanan “Dostluk ve İşbirliği” anlaşması uluslararası yasalar çerçevesinde iki ülke ilişkilerinin gelişmesinin ilk adımı olmuştur. Kazakistan ve Belarus arasında toplam 60'tan fazla uluslararası anlaşma bulunmaktadır. Siyasi diyalog aktif olarak çeşitli düzeylerde (devlet, sosyal, politik) gerçekleşmektedir (Belarus Büyükelçiliği, 2016).

Kazakistan ve Belarus ilişkilerinde, kültür ve eğitim açısından, işbirlikleri gelişmektedir. Örneğin, 2012 yılında L.Gumilev adındaki Avrasya Ulusal üniversitesinde Belarus dil, kültür merkezi, diğer yandan da Belarus Ulusal Teknik üniversitesinde Kazak dili, tarihi ve kültür merkezi açılmıştır. Ayrıca üniversiteler arası akademisyen ve öğrenci değişim programları da mevcuttur (Belarus Büyükelçiliği, 2016).

Kazakistan İstatistik Ajansının 2014 yılı verilerine göre, Kazakistan'da bulunan 95688 Belarus etnik grubu, Kazakistan'ın toplam nüfusunun %0,64'ü oluşturmaktadır. Kazakistan'da Belarus nüfusunun az olmasına karşın, ülkedeki büyük idari merkezlerde bulunan on üç kayıtlı Belarus etno-kültür derneği faaliyet göstermektedir. Belarus etno kültür dernekleri, tarih ve kültür mirasının korumasına katkı sağlamaktadır (Mustafaev, 2006). Ayrıca Belarus diasporasının Kazakistan Halk Meclisi'nde kendi temsilcileri bulunmaktadır. İki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesinde Kazakistan'da bulunan Belarus diasporası önemli rol oynamaktadır.

## **2.4. Gümrük Birliği'nin Oluşum Süreci ve Avrasya Ekonomik Birliği**

### **2.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu**

Avrasya bölgesinde yer alan ülkeler, artan küresel rekabette ayakta kalabilmek, üretim kapasitelerini ve verimliliğini yükseltebilmek gibi hedeflere ulaşmak için ekonomik bütünleşmelere yönelmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda başlatılan girişimlerden biri, 8 Aralık 1991 yılında imzalanan ‘‘Bağımsız Devletler Topluluğu’’dur (BDT). Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devletleridir (UİB 2010). Bu şekilde eski SSCB ülkelerinden Estonya, Letonya, Litvanya hariç olmak üzere 15 ülkeden 12’si BDT üye olmuştur. 2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında çıkan savaş nedeniyle 2009 yılında Gürcistan üyelikten ayrılmıştır. 2014 yılında ise Ukrayna üyelikten ayrılmıştır (Eren, 2012: 45).

Hüseyinov (2003)’e göre, ülkelerin mevcut halklarının ortak tarihi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusunda işbirliğinin geliştirilmesi, üye devletlerin halklarına ait kültürlerin korunması ve geliştirilmesi, BDT’un oluşmasında etkin olmuştur.

BDT pazarı bugün yaklaşık 270 milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasında yer almaktadır. 2008 yılında BDT ülkelerinin toplam ihracatı 700 milyar doların üzerine çıkarken, toplam ithalatı da 500 milyar dolara yaklaşmıştır. BDT’nun dünya ihracatındaki payı %4,4 dünya ithalatındaki payı ise % 3’tür. Dünya doğalgaz rezervlerinin %30,7’si BDT ülkelerinde bulunurken, söz konusu ülkeler aynı zamanda dünya doğalgaz üretiminin dörtte birini gerçekleştirilmektedirler. BDT ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payı da %16’dır. 2010 yılı itibariyle BDT ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılından bu yana %543 artarak 355 milyar dolara yükselmiştir. Ancak 2012 yılı itibariyle, eski Sovyet Bloku ülkelerinden sadece Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Ukrayna Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olmuşlardır (UİB 2010; Barak, 2012: 526-527).

### **2.4.2. Avrasya Ekonomi Topluluğu (Evrases)**

Bağımsız Devletler Topluluğu’na üye ülkelerin çok yönlü işbirliğine yaklaşım farklıları ve sorunlara bölgesel çözüm arayışları gibi nedenlerden dolayı ülkeler arasında etkin bir işbirliği sağlanamamıştır. Bu nedenle bazı üyeler daha etkin işbirliği oluşturabilmek için farklı devletlerarası oluşumlara gitmişlerdir. Bu oluşumlardan birisi olan Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan tarafından kurulmuştur. 2006 yılında Özbekistan da topluluğa katılmış, ancak

2008 yılında siyasi nedenlerden dolayı üyelikten ayrılmıştır. Moldova, Ukrayna ve Ermenistan gözlemci olarak örgüte katılmışlardır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kuruluş amaçları arasında Gümrük Birliği oluşturmak, üye ülkelerin birbirleri ile uyumlu ekonomik politikalar yürütmesi, ortak enerji alanının oluşturulması, tarım alanında işbirliğinin geliştirilmesi, tek pazar oluşturarak parasal entegrasyona gidilmesi, sosyal ve insani alanlar ile göç politikalarında işbirliği içinde bulunmaktadır (UİB 2010; Barak, 2012: 527).

Avrasya Ekonomik Topluluğunun en önemli faaliyetlerinden biri 2008 yılında Dünya Ekonomik Krize karşı “Avrasya Krizi Mücadele” Fonu'nun oluşturulması olmuştur. Oluşturulan fonun toplam değeri 10 milyar dolar tutarında olup üye ülkelerin söz konusu fondan alabileceği maksimum limitler belirlenmiştir. Buna göre, Beyaz Rusya toplam fon hacminin %21, Rusya %37, Kazakistan %24, Ermenistan %13; Kırgızistan %3, Tacikistan %2'dir (Primbaev ve Ganiyev, 2010: 85).

Luhmanova (2013) çalışmasında, Dünya Ekonomik Krizinin Kazakistan'ın dış ticaret üzerinde etkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda, 2008 yılı Dünya Ekonomik Krizi, Kazakistan'ın banka ve finansal sisteminin gelişmiş olmasından dolayı, diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha az etkilendiği bulgulanmıştır. Başka bir deyişle, krizin olumsuz etkisinin düşük olmasında anti-enflasyon politikasının önemli rolü olmuştur.

Avrasya Ekonomik Topluluğunun temel görevleri aşağıdaki gibidir;

- Serbest ticaret ve gümrük birliği doğrultusunda adımlar atmak,
- Sermayenin serbest dolaşımını sağlamak,
- Ortak finansal piyasa oluşturmak,
- Söz konusu örgüt çerçevesinde ortak paraya geçme konusunda ilke ve koşullarda anlaşma sağlamak,
- Mal ve hizmet ticaretinde ortak kurallar belirlemek,
- Ülkeler arası proje programlarının oluşturulmasının ve gerçekleştirilmesini sağlamak
- Üretim ve girişimcilik faaliyetleri için eşit şartları oluşturmak,
- Ulaşım hizmetleri ortak piyasası ve ortak ulaşım sisteminin oluşturulmasını sağlamak,
- Ortak enerji piyasasının oluşturulması sağlamak,
- Ülkelere girecek yabancı yatırımlara eşit şartlar/imkanlar sağlamak,
- Örgüt üyesi ülkelerin vatandaşlarına tüm üye ülkelerde eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmada eşitlik sağlamak,
- Ulusal kanun ve düzenlemelerin yakınlaştırılması ve uyumlaştırılması sağlamak

(www.evrazes.com).

Görüldüğü gibi, örgütün temel görevleri ülkeler arası iktisadi işbirliğinin artırılması ve etkinleştirilmesidir.

**Tablo 2.1 Dış Ticarete AEB Ülkelerinin Payı (%)**

	2000		2007		2008	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
<b>Rusya</b>	13	34	15	15	15	14
<b>Belarus</b>	60	70	46	66	44	66
<b>Kazakistan</b>	27	54	17	45	16	46
<b>Kırgızistan</b>	42	54	57	55	48	54
<b>Tacikistan</b>	48	83	16	63	16	56

**Kaynak:** Primbaev ve Ganiyev, 2010: 84

Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkelerinin arasında gümrüklerin kaldırılması üye ülkeler arasındaki ticaret istenilen düzeye taşıyamamıştır. Tablo 2.1’de görüleceği üzere, Rusya’nın hem ihracatında hem de ithalatında AET’nun payı %15’ten fazla değildir. Kazakistan ve Tacikistan’ın ithalatının yarısına yakını veya daha fazlası AET’den yapılırken, ihracatının büyük kısmı AET dışı ülkelere yapılmaktadır (Primbaev ve Ganiyev, 2010). Sadece Belarus ve Kırgızistan ülkelerinin dış ticaretleri, kayda değer ölçüde Avrasya Ekonomik Topluluğuna bağlı olduğu görülmektedir.

Avrasya ülkelerinin dış ticaret payının düşük olmasının sebepleri arasında, kara ve demir yolların etkin ve iyi durumda olmaması, gümrük prosedürlerinin çok zaman alması, gümrük kontrolleri ve ülke içi mal kontrollerinin uyumlu yürütülmemesi, transit vergilerin yüksek olması, resmi olmayan ödemelerin mevcudiyeti ve altyapının gelişmemiş olması gelmektedir. (Apostolov, 2007: 17-21). Tüm bu sebeplerin etkisi olmakla birlikte, üye ülkeler arasında dış ticaretin gelişmemesinin en önemli sebepleri arasında ülkelerin üretim yapılarındaki benzerlikler gösterilebilir.

Golovko (2009), yapmış olduğu çalışmasında, Avrasya ülkeleri için Çekim Modelinin geçerli olup olmadığını araştırmıştır. Analiz sonucunda, Avrasya ülkelerinin, üretim yapıları benzer olduğu için ne kadar yakın olursa olsunlar, kendi aralarında ihracat yaparak büyümeyecekleri kanaatine varılmıştır. Avrasya ülkeleri hammadde ürünleri açısından zengin oldukları için ülkelerin ekonomileri birbirine tamamlayıcı değil, birbiriyle rekabet etme konumundadır. Dolayısıyla, kendinden daha uzak olan ülkelerle daha fazla ticaret yapmaktadırlar.

Pirimbayev ve Ganiyev (2010: 82-85) ticarete engel olan problemlerin çözülmesi için ülkeler arasında ticarete etkin ödeme sisteminin geliştirilmesi ve parasal birlik oluşturulmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır.

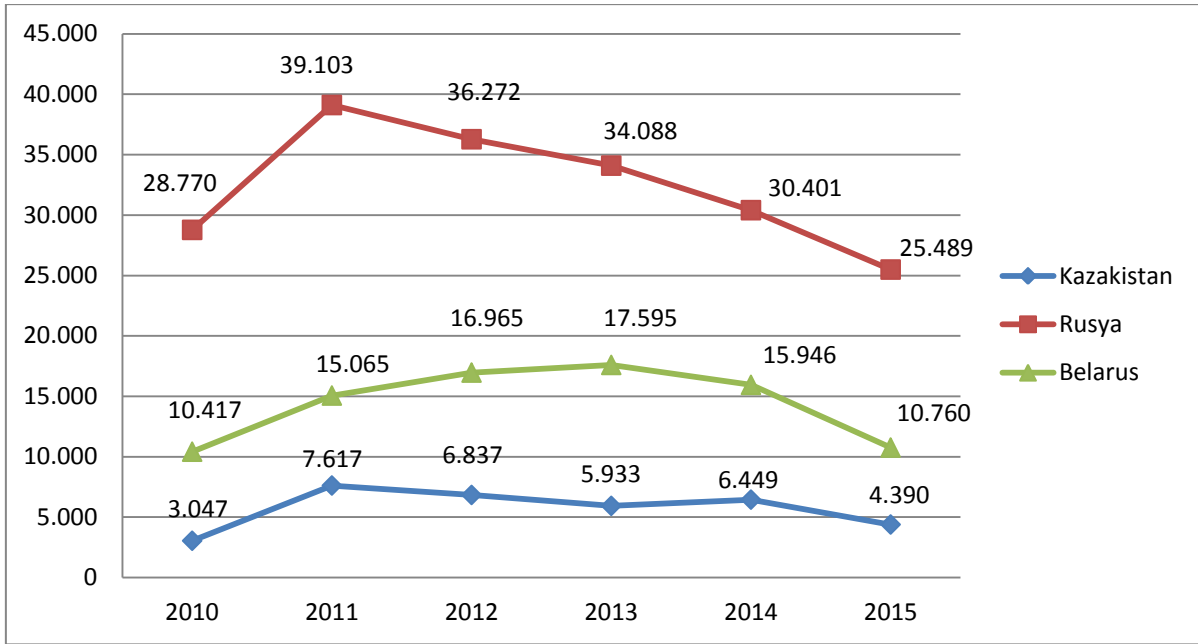
2010 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında imzalanan anlaşma ile Gümrük Birliği'ne dönüşmüş böylece üçüncü ülkeler ile yapılan ticareti de kapsamaya başlamıştır.

### **2.4.3. Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği**

Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında Gümrük Birliği anlaşması resmi olarak 1 Ocak 2010 tarihinde kurulmuş ve 1 Temmuz 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliğine üye ülkeler arasında karşılıklı ticarete, gümrük işlemleri kaldırılmış ve üçüncü ülkelere yönelik ise, ortak gümrük tariflerini uygulanmaya başlanmıştır. Bu tariflerin uygulamasında, tarifeler Rusya için %82'i sabit kalmış, %14'ü düşmüş ve sadece %4'ü yükselmiştir. Belarus için tarifeler %75'i aynı kalmış, %7'i düşmüş, %18 yükselmiştir. Kazakistan için ise mevcut tarifelerinin %45'i değişmezken, %45 artmış ve 10'u düşmüştür. Söz konusu ortak gümrük tarif uygulamalardan en çok etkilenen Kazakistan olmuştur (Barak, 2012: 528).

Gümrük Birliği Komisyonunun uygulamaya koyduğu Otak Gümrük Tarifesi (OGT) yürürlüğe girdikten sonra Kazakistan, Rusya ve Belarus ülkeleri arasındaki ticaret rejiminde değişiklikler başlamıştır. Bunun ardından dış ticaretin düzenlenmesi için ortak bir mekanizma oluşmuş ve üye ülkeler arasında sınır kontrolleri kolaylaştırılmıştır. 1 Eylül 2010 tarihinde ithalat gümrük vergilerinin kayıt ve uygulama mekanizması yürürlüğe girmiştir. OGT gelirlerinin üye ülkeler arasında standart oluşturulmuş ve bu standarda göre dağıtımda Kazakistan için %7.33, Beyaz Rusya için %4.7, Rusya Federasyonu için ise %87.97 oranının uygulaması benimsenmiştir (Gamarli, 2015: 21-22).

Rus uzmanlara göre Avrasya Ekonomik Birliği temelinde oluşan Gümrük Birliği, yüksek düzeyli ve gerçek entegrasyon perspektifindedir. Ayrıca üye ülkeler yeni oluşumun bir sonucu olarak örgüte katılırken sahip oldukları kendi egemenliklerini belirli bir ölçüde kısmak zorunda kalacaklarını vurgulamışlardır (Gamarli, 2015: 21-22).



**Şekil 2.3 Gümrük Birliği Ülkelerinin Karşılıklı İhracat Rakamları**

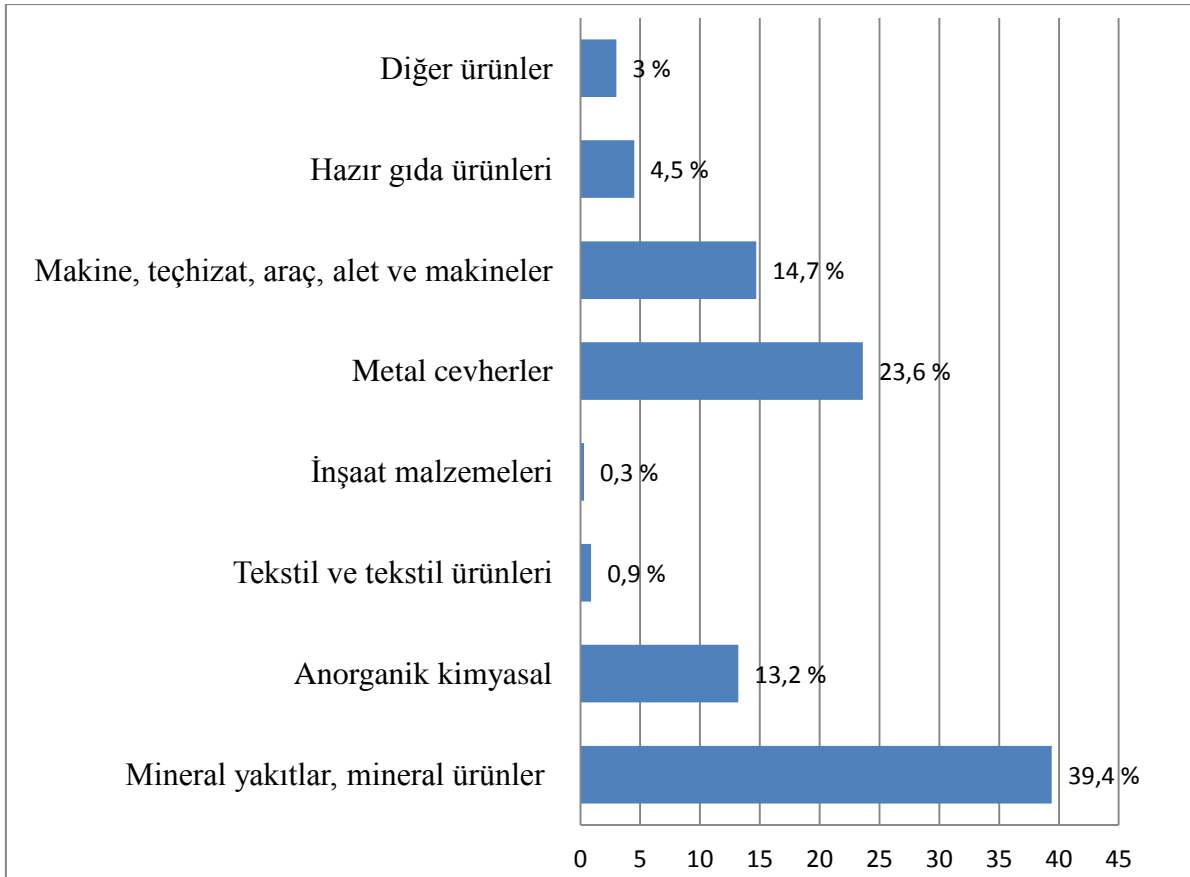
**Kaynak:** Map Trade, <http://www.trademap.org/>

Şekil 2.3'te 2010-2015 yılları arasında Gümrük Birliği ülkelerinin karşılıklı ihracat rakamları gösterilmiştir. Şekilde görüleceği üzere, Gümrük Birliği ülkelerinin ihracatında ana tedarikçi Rusya'nın en yüksek ihracat payına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın Gümrük Birliği ülkelere olan ihracatı 2011 yılında en yüksek seviyesine çıkmış (39 milyar \$), ilerleyen yıllarda (2012-2015 yılları arasında) ise ihracatta düşüşler yaşanmıştır.

Belarus, Gümrük Birliği anlaşmasındaki diğer ülkelere kıyasla birlik üyeliğinden pozitif bir etki yakalayabilmiştir. Belarus'un Gümrük Birliği ülkelere olan ihracat rakamları 2010 yılında 10 milyar dolar iken, sürekli bir artış sergileyerek 2013 yılında 17 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat 2014 yılında ihracat hızını kaybetmiş ve bu hız kaybı doğrultusunda 2014 ve 2015 yıllarında ihracatta sırasıyla, -%9, -%32 oranında düşüşler yaşanmıştır (Şekil 2.3).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelere olan ihracat rakamları, 2011 yılı haricinde sürekli düşüş eğilimindedir (Şekil 2.3). Bunun sebebi, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelere olan ihracatının, büyük oranda ham petrol, metal cevheri gibi ürünlere dayanıyor olmasıdır.

Kazakistan'ın ihracatının yıllar itibarıyla düşüş trendinde olmasının en temel nedenleri arasında, uluslararası piyasada hammadde ürünlerinin fiyatının düşmesi gelmektedir. Şekil 2.4'te yer alan Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelere gerçekleşen ihracat rakamlarına ilişkin veriler, ihracat kalemleri içinde en büyük payın hammadde ürünlerinden oluştuğunu açıklamaktadır.



**Şekil 2.4 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Ülkelerine İhracatında Başlıca Ürünler (2014 Yılı % Payı)**

**Kaynak:** Kazakistan İstatistik Ajansı, [www.stat.kz.gov.kz](http://www.stat.kz.gov.kz)

Kazakistan kendi petrolünün büyük kısmını Rus şirketlerine gönderirken, Rus petrolü artırılma amacıyla Kazakistan şirketlerine gönderilmektedir. Ayrıca Rusya ile Kazakistan arasında kömür 'takas' ticareti gerçekleşmektedir. Yani, Rusya'ya ait olan Kuznetsk Havzası'nın kömürü Kazakistan'ın kuzeydoğu sınır bölgesine ihraç edilirken, Kazakistan'a ait olan Ekibastuz Havzası'nın kömürü ise yakın Rus bölgelerine ihraç edilmektedir (Gamarli, 2015: 46). Konuya ilişkin değerlendirme sonuçlarına göre, Rusya ve Kazakistan ihracat yapısında hammadde ürünlerinin payının yüksek olması nedeniyle iki ülke arasında karşılıklı ticaret potansiyelinin zamanla azalacağı yönündedir (Gamarli, 2015: 47).

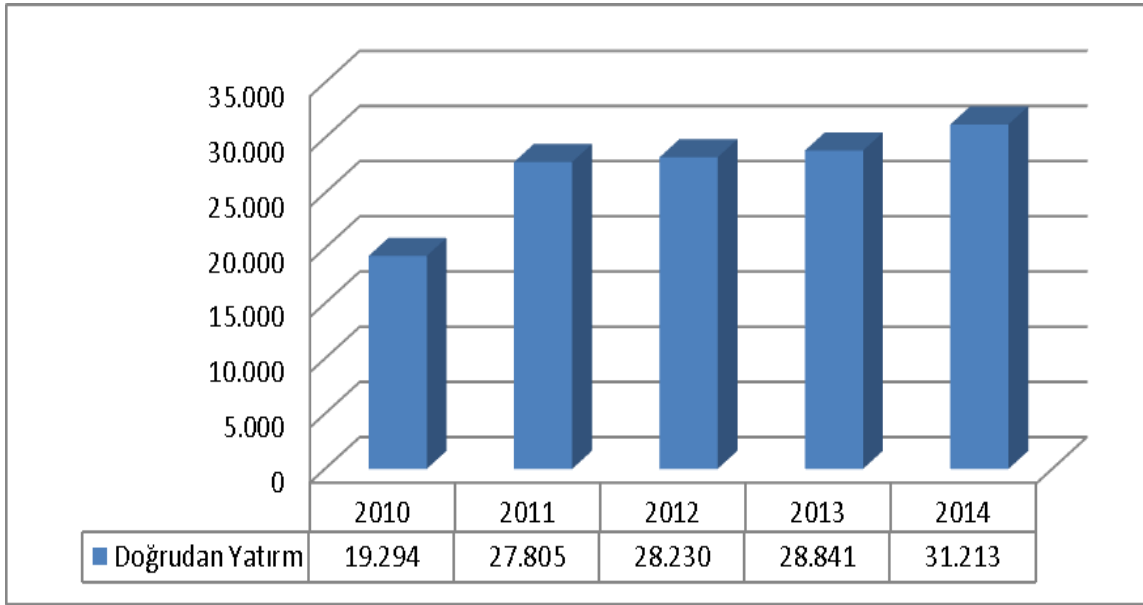
2009 yılının Aralık ayında Almatı'da bir araya gelen Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya Federasyonu başkanları 2010-2011 dönemi için Avrasya Ekonomik Birliği üyeleri olarak üç ülke arasında Ortak Ekonomik Alan'ın (OEA) oluşturulması ve entegrasyonun yeni bir aşamasına geçilmesiyle ilgili eylem planı imzalamışlardır. Ortak Ekonomik Alan'ı oluşturan tüm belgeler 2010 yılında imzalanmış ve 1 Ocak 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. OEA'nın serbest ticaret rejiminden farkı, malların, hizmetlerin, insanların ve sermayenin engelsiz (vergi vb.) dolaşımına imkan sağlamasıdır.

### 2.4.3.1. Gümrük Birliği Anlaşmanın Kazakistan İçin Avantaj ve Dezavantajları

Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan için avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır.

#### 2.4.3.1.1. Gümrük Birliğinin Kazakistan'a Sağladığı Avantajlar

Gümrük Birliği ülkeleri arasında malların ve sermayenin dolaşımı serbest olduğundan, Gümrük Birliği Kazakistan'da doğrudan yatırımların artmasına neden olmuştur. Şekil 2.5'te görüldüğü gibi Kazakistan'a olan doğrudan yatırımlar zaman içinde göreceli olarak artış göstermiştir. Doğrudan yatırımlar 2010 yılından 2014 yılına kadar sürekli olarak artma eğilimindedir. Özellikle 2011 yılı itibarıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının miktarları 27 milyar dolara yükselmiştir. Kazakistan'a doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması, hem yeni istihdam alanlarının oluşmasını hem de sıcak paranın ülkeye girmesini sağlamıştır.



Şekil 2.5 Kazakistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2010-2014)

**Kaynak:** Avrasya Ekonomik Birliği'nin [www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org) resmi sitesinden alınmıştır.

Gümrük Birliği ülkeleri arasında gümrük vergileri kaldırıldığı için ülkelerin üretim maliyetleri olumlu etkilenmiştir. Bu da Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkeler ile olan ticaret hacmini artırmıştır. Kazakistan İstatistik Ajansı'nın verilerine göre, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkeleriyle olan ticaret hacmi 2010 yılında 18 milyar dolar iken, bu oran sürekli artarak 2014 yılında 21 milyar dolara çıkmıştır.



Kazakistan'ın üretici firmaları üretimde kullanmak üzere üye ülkelerden ithal ettikleri hammaddeleri gümrüksüz aldıklarından bu ürünlerde üretim maliyetleri düşmüştür. Bu da üretim gelirlerinin artmasına zemin hazırlamıştır.

Gümrük Birliğinin diğer bir avantaj ise, Gümrük Birliği ülkeleri arasında işçilerin serbest dolaşımıdır. Gümrük Birliği ülkelerinin vatandaşları birliğin içinde vizesiz oturma ve çalışma olanaklarına sahiptir. Kazakistan vatandaşları, Belarus ve Rusya'da yabancı işçi kotasına takılmadan, kendi ülkelerinin vatandaşı gibi çalışabilmektedir. Ayrıca üye ülkelerin üniversite diplomaları otomatik bir şekilde karşılıklı tanınmaktadır (Tüymebaev, 2015).

Rusya kendi transit potansiyelini diğer ülkelere kıyasla Kazakistan'a %8-10 oranında daha düşük bir tarifeye kullanmasına imkan vermektedir. Bu durum Kazakistan mallarının Avrupa pazarına çıkmasında önemli bir avantaj sağlamaktadır (Myrzahmetova, 2016).

Gümrük Birliğinin hedeflerinden biri ortak para biriminin oluşturulmasıdır. Ortak para birimi benimseneceğinden, kurda olan dalgalanmalar kendi aralarındaki ticareti etkilemeyecek ve istikrarlı bir ticaret ortamı oluşmasına katkı sağlayacaktır (Akhundzada, 2014).

#### **2.4.3.1.2. Gümrük Birliğinin Kazakistan'a Sağladığı Dezavantajlar**

Gümrük Birliği'nin en büyük dezavantajı üye ülkelerin kendi egemenliklerinden feragat etmeleri ve bağımsız politikalar uygulayamamalarıdır. Başka bir ifadeyle, üye ülkeler üçüncü ülkelerle serbest bir şekilde anlaşma yapamamaktadır. Kazakistan'ın çıkarlarıyla örtüşen fakat diğer üye ülkelerin çıkarları ile örtüşmeyen anlaşmalar, diğer üye ülkeler tarafından engellenebilmektedir. 1 Ocak 2010 yılında Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında yapılan Gümrük Birliği anlaşmasına göre, Gümrük Birliğinin stratejisi ve geleceği gibi kararları, ya oybirliği ile ya da 2/3 çoğunluk ile alınacaktır. Oy belirlenmesi ise %57 Rusya, %21,5 Kazakistan ve %21,5 Belarus olarak dağıtılmıştır (Efe, 2011). Birliğin gelecek ve olası entegrasyon yapısında önemli ekonomik kararların alınmasında Rusya'nın oyunun belirleyici olduğu açıktır. Buna göre Rusya'nın hâkimiyeti göz önüne alındığında, Kazakistan'ın kendi ekonomik ve siyasi menfaatlerini savunmasının daha zor olacağı düşünülmektedir.

Gümrük Birliği ülkeleri kendi aralarındaki ticaret hacminin artırılması için, üçüncü ülkelere karşı yüksek vergi uygulamasına gitmişlerdir. Ortak gümrük tariflerinin belirlenmesinde, Rusya'da mevcut tariflerin yüzde 82'si sabit kalmış, yüzde 14'ü düşmüş, sadece yüzde 4'ü yükselmiştir. Belarus'da bu rakamlar sırasıyla yüzde 75, yüzde 7 ve yüzde 18 olurken, Kazakistan'da bu tarifler yüzde 45'i değişmezken, yüzde 45 artmış, yüzde 10'u ise düşmüştür. Söz konusu bu uygulamadan Kazakistan diğer üyelere kıyasla daha büyük ölçüde etkilenmiştir (Barak, 2012: 529). Bu durumun Kazakistan doğal bir sonucu olarak

daha önce Çin, Türkiye ve Güney Kore gibi ülkelerden daha ucuza ithal ettiği malları, yüksek vergilerden dolayı daha pahalıya almak zorunda kalmaktadır.

Gümrük Birliği içindeki ülkelerden özellikle Kazakistan ve Rusya gibi ülkeler zengin hidrokarbon yataklarına sahip olduklarından ihracatlarının önemli bir kısmını söz konusu enerji kalemleri oluşturmaktadır. Bu durum, üye ülkeleri birbirini tamamlayıcı duruma değil, bir biriyle rekabet etme durumuna getirmiştir. Ayrıca ilgili ülkeler, birlik üyelerine daha düşük fiyattan ve üçüncü ülkelere daha yüksek fiyattan satmak zorunda kalmaktadırlar. Bu sebepten, büyük çoğunluğu enerji ihracatından oluşan Kazakistan'ın dış ticaret gelirleri olumsuz yönde etkilemektedir (Akhundzada, 2014).

2 Ocak 2015 tarihinde Ermenistan ve 8 Ağustos 2015'de Kırgızistan Gümrük Birliğine üye olmuşlardır. Gümrük Birliği ile birlikte Ermenistan ve Kırgızistan gibi az gelişmiş ülkelerdeki iş gücü Rusya ve Kazakistan gibi ekonomisi daha güçlü olan ülkelere kayacağı beklenmektedir. Bu durum, ilgili ülkelerde hem işgücü piyasasını olumsuz yönde etkileyecek hem de asgari ücretin aşağıya düşmesine neden olacaktır (Akhundzada, 2014).

Kazakistan'a, üye ülkelerden giren ucuz malların artması, yerli işletmelerin rekabet gücünün zayıflatmakta ve bu işletmeleri olumsuz etkilemektedir (Myrzahmetova, 2016).

ABD ve Batı ülkeleri tarafından Rusya'ya uygulanan ambargo Kazakistan'ın mevcut ve gelecekteki durumuna da olumsuz etki yapmaktadır.

#### **2.4.4. Ortak Ekonomi Alanı**

Gümrük Birliğinin bütünleşme süreci bir adım daha ilerletilerek 18 Kasım 2012 yılında "Ortak Ekonomi Alanı" kurulmuştur. Ortak Ekonomi Alanı, Gümrük Birliği özelliklerini içinde barındırması yanı sıra, emek ve sermaye hareketlerinin eklenmesi ile oluşan daha geniş bir entegrasyon türüdür. Ortak Ekonomi Alanının nihai hedefi 1 Ocak 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliğinin kurulması olmuştur.

#### **2.4.5. Avrasya Ekonomik Birliği**

29 Mayıs 2014 yılında Astana'da Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi toplantısı sırasında, zamanın devlet başkanları Alexander Lukachenko, Nursultan Nazarbaev ve Vladimir Putin tarafından "Avrasya Ekonomik Birliği" Anlaşması imzalanmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği 1 Ocak 2015 tarihinde faaliyetlerine başladıktan sonra göstermiş olduğu başarılı gelişme, başlangıçta topluluğa katılmak istemeyen bazı ülkelerin daha sonra üyelik başvurusunda bulunmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Avrasya Ekonomik Birliğine (AEB) ilk olarak 2 Ocak'ta 2015 tarihinde Ermenistan ve ikinci olarak 8 Ağustos 2015'de Kırgızistan üye statüsünde kabul edilmiştir. Tacikistan'ın üyelik hazırlıkları devam etmektedir. 2015 yıl

sonu itibarıyla, AEB’de Rusya, Kazakistan, Belarus, Ermenistan ve Kırgızistan yer almaktadır (Hristenko, 2014: 55).

23 Aralık 2014 yılında Ekonomik Avrasya Ekonomik Heyeti toplantısında, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbaev ekonomik birliğe ilişkin “gönüllü olarak eşit ve karşılıklı yarar temelinde ekonomik birlik kurulur” şeklinde ifadeye bulunmuştur (www.nur.kz).

AEB anlaşmasında mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımı düzenlenmiş olup, anlaşmaya katılan ülkelerin ekonomi alanında gerçekleştirdikleri politikalar koordine edilmeye başlamıştır. Ayrıca üye ülkeler arasında koordineli enerji politikası yürütülmesi ve ortak enerji piyasasının (elektrik, gaz ve petrol piyasaları) kurulması kararlaştırılmıştır. Ortak ekonomi politikası birkaç aşamada gerçekleştirilecek olup 2025 yılında tamamlanması planlanmaktadır (EEK, 2015).

Avrasya Ekonomik Birliğinin prensipleri arasında, ülkelerin bağımsızlık politikası, egemenlikte eşitlik, ulusların çıkarların göz önüne alınması, piyasa kuralına uyulması temel olarak kabul edilmiştir (EEK, 2014: 21).

Şanlı (2008) yapmış olduğu çalışmada, Avrasya coğrafyasında bulunan ülkeler arasındaki entegrasyon hareketleri değerlendirilmiştir. Avrasya bölgesi ülkeleri küreselleşen dünyada, rekabet şartlarına dayanabilmek amacıyla entegrasyon yoluna gitmişlerdir. Ancak, bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerin ekonomik güç ve teknoloji seviyelerinin birbirinden farklı olmaları, entegrasyonu sınırlandırıcı bir etki yaratmaktadır. Diğer taraftan, ülkelerin küresel güçlerle mücadele amacına yönelik ortak politikalar geliştirilmesi zorunluluğu, Avrasya Birliğinin kurulması yönünde tetikleyici etki yapmıştır. Avrasya bölgesindeki ülkeler arasında oluşan ekonomik ve teknolojik dengesizlikler birlik oluşumunu zorlaştırıcı etki yapmaktadır. Bu sorunların çözülmesiyle birlikte, bölgeye çevreleyen güçlü ülkelerin katılımını da kapsayan büyük Avrasya Birliğinin kurulmasının yolu açılmış olacaktır.

AEB, 2014 yılı verilerine göre 19,539 milyon metrekarelik yüzölçümü, 182 milyonluk nüfusu, 2,187 trilyon dolarlık GSMH’sı ve 618,66 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ile oldukça önemli bir pazar durumundadır. AEB’ye dâhil olan ülkelerin nüfusları ve kişi başına düşen milli gelirleri incelediğinde; 146,3 milyonluk nüfusu ile Rusya’nın ardından Kazakistan ve Belarus’un nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık ülkeler arasında yer aldığı, kişi başı milli gelir düzeyi açısından ise Rusya’nın 14,042 dolar ile ilk sırada, Kazakistan’ın 13,155 dolar ile ikinci sırada bulunduğu görülmektedir (Tablo 2.2).

Mominkulov, Tumbayeva ve Kalillakızı (2016), yapmış olduğu çalışmalarında “Avrasya Birliği’nde Kazakların Milli Çıkarları” konulu çalışmalarında, Avrasya Birliğinin Kazakistan’ın milli çıkarları üzerinde etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada, Avrasya Birliğinin hayata geçirilmesiyle Kazakistan’da gıda fiyatlarının hızlı artarak Rusya fiyatlarını yakalaması, Rus şirketleriyle rekabet edemeyen Kazak şirketlerinin zor duruma düşmesi ve Kazakistan’ın bağımsız politika uygulamaması gibi faktörlerin Kazakistan’ın milli çıkarları üzerinde olumsuz etki ortaya koyduğu belirtilmiştir.

**Tablo 2.2 Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinin Karakteristikleri (2014 Yılı Verileriyle)**

Ülkeler	Nüfus (milyon)	Yer Ölçüsü (bin km <sup>2</sup> )	Reel GSYİH milyar (\$)	Kişi başı Milli Gelir bin (\$)	İhracat milyar (\$)	İthalat milyar (\$)	Dış Ticaret Dengesi
<b>Kazakistan</b>	17,4	2 724,9	212,2	13,155	79,460	41,295	38,165
<b>Rusya</b>	146,3	16 376,9	1 880,6	14,042	499,4	287,5	211,9
<b>Belarus</b>	9,5	207,6	75,9	8,004	36,4	40,8	-4,4
<b>Kırgızistan</b>	5,9	199,9	7,4	1,338	1,9	5,7	-3,8
<b>Ermenistan</b>	3	29,7	10,9	3,864	1,5	4,4	-2,9
<b>AEB toplam</b>	182,1	19,539	2187,0	12,898	618,66	379,695	238,965

**Kaynak:** [www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org)

Kazakistan Cumhuriyetinin Milli Ekonomi Bakan Yardımcısı Timur Jaksylykov “Avrasya Ekonomik Birliği ile 30 ülke Serbest Ticaret Anlaşmasının yapılmasını arzulanmıştır” diye açıklamıştır (Jaksylykov, 2016). 6 Nisan 2015 yılında AEB ile Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti arasında enerji ve ulaşım sektörleri üzerinde serbest ticaret anlaşmasına gidilmiştir. Bu anlaşma, gümrük vergilerinin azaltılması veya sıfırlanması yoluyla ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesini öngörmektedir (Kiselev, 2015). Ayrıca İran, İsrail, Mısır ve Hindistan, AEB ile serbest ticaret anlaşması oluşturmak üzerinde çalışmaktadırlar.

Knobel (2015), gelişmekte olan ülkeler ile yapılan serbest ticaret anlaşmasının AEB’yi olumlu, gelişmiş ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmasının ise olumsuz etkileyeceğini ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, Rusya ve Kazakistan’ın ihracatı hammadde ürünlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu durumda, AEB üyesi ülkelerin teknolojik alanda gelişmiş ülkelerle rekabet edemeyeceği belirtilmektedir. Buna karşın, Treshenko (2014), AEB’nin ve finansal alanda gelişmiş ülkeler ile serbest ticaret anlaşma yapması gerektiğini vurgulamıştır.

Yani, gelişmiş ülkelerle olan serbest ticaret anlaşması, firmaları farklı fikir ve teknolojiler bulmaya zorlayacağını ve bunun sonucu rekabet gücünün artmasına neden olacağını belirtmiştir.

Avrasya Ekonomik Birliği için hangi ülkelerle serbest ticaret anlaşmasının faydalı olacağı değerlendirildiğinde, birliğe katılan ülkelerin sayısına bağlı olarak birliğin etkinliği de o yönde artma olacaktır.

## 2.5. Kazakistan'ın Gümrük Birliği'ne Geçiş ve Sonrası Genel Dış Ticareti

### 2.5.1. Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi Dış Ticareti (2004-2009)

Kazakistan'ın dış ticareti büyük ölçüde petrol, gaz ve demirli metallere dayanmaktadır. Söz konusu sektörlerin toplam ihracat hacmi içindeki payı yüksek orandadır. Kazakistan'ın ihracatının yaklaşık %65'ini petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Bu durum Kazakistan'ı petrol ürünleri ihracatına bağımlı ülke haline dönüştürmektedir. Örneğin, dünya petrol fiyatlarında ortaya çıkan bir artışı Kazakistan'ın dış ticaret hacminde oransal bazda ciddi artışa neden olmaktadır. Buna karşın, Kazakistan'ın petrol ve petrol ürünleri ihracatına yüksek bağımlılığı, bu ürünlerin fiyatlarının uluslararası piyasalarda düşüş gösterdiği yıllarda Kazakistan ekonomisi için önemli bir sorun oluşturmaktadır (Kara ve Yeşilot, 2011: 220).

**Tablo 2.3 Kazakistan'ın 2004-2009 Yıllarında Genel Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$)**

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
	(Milyon\$)	%Değişim	(Milyon\$)	%Değişim		
2004	20.096	55,4	12.926	53,7	33.022	7.170
2005	27.849	39	17.352	35,8	45.201	10.497
2006	38.250	37,3	23.676	36,4	61.926	14.574
2007	47.755	24,8	32.756	38,3	80.511	14.999
2008	71.183	50	37.889	15,7	109.072	33.294
2009	43.195	-39,3	28.408	-25	71.603	14.787

**Kaynak:** Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, <http://www.stat.gov.kz>

Kazakistan'ın Gümrük Birliği öncesi dış ticaret kalemleri incelendiğinde yıllar itibariyle oransal bazda bir artış olduğu, dış ticaret dengesi açısından da dış ticaret fazlası verdiği göze çarpmaktadır (Tablo 2.3).

Kazakistan'ın genel dış ticaretine baktığımızda, Tablo 2.3'te görüldüğü gibi 2004 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, sürekli bir artış sergileyerek 2008 yılında 71 milyar dolara çıkmış ve önceki yıla göre % 50'lik bir artış göstermiştir. Bu artışın en önemli sebebi, başta Çin olmak üzere gelişmekte olan piyasalarda artan talep ve Ortadoğu'daki sorunlar nedeniyle dünya piyasalarında petrol fiyatlarının yükselmesidir. 2009 yılında ihracat hızını kaybetmiş, 2008 Krizi ve petrol fiyatları ile birlikte talepteki düşme sonucu, ihracat bir önceki yıla göre %-39,3 oranında azalmıştır. İthalat verileri ise 2009 yılı haricinde sürekli artma eğilimindedir. Tüm dünyada olduğu gibi küresel krizden Kazakistan'da nasibini almış ve iç talepteki daralma sonucu ihracatta olduğu gibi ithalatta da azalma yaşanmıştır.

Gümrük birliği öncesi Kazakistan'ın ülkeler bazında ihracat rakamları (Tablo 2.4) incelendiğinde en büyük payı, sırasıyla İtalya, Çin ve Rusya almaktadır. Gümrük birliği ile birlikte bu payın daha da artırılması Gümrük Birliğinin de temel hedefleri arasındadır.

**Tablo 2.4 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon \$)**

Ülkeler/Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<b>İtalya</b>	3.108	4.190	6.891	7.774	11.920	6.686
<b>Çin</b>	1.966	2.422	3.592	5.635	7.676	5.888
<b>Hollanda</b>	464	877	1.704	2.464	4.638	2.222
<b>Rusya</b>	2.836	2.926	3.730	4.658	6.227	3.546
<b>Fransa</b>	1.468	2.665	3.346	3.982	5.388	3.381
<b>İsviçre</b>	3.760	5.509	6.721	7.475	11.281	2.668
<b>Romanya</b>	32	460	747	686	1.010	840
<b>Avusturya</b>	0.1	0.1	0.1	0.2	0.3	1.196
<b>İspanya</b>	281	464	968	775	896	580
<b>Türkiye</b>	147	156	348	934	1.903	791
<b>Belarus</b>	18	26	70	129	170	54
<b>Diğer</b>	5.999	8.154	10.133	13.243	20.074	15.343
<b>Toplam</b>	<b>20.079</b>	<b>27.849</b>	<b>38.250</b>	<b>47.755</b>	<b>71.183</b>	<b>43.195</b>

**Kaynak:** Trade Map / ITC, <http://www.trademap.org/>

Kazakistan ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomidir. Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve gaz sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Petrol sektörü yatırımlarındaki ve üretimindeki artış sermaye malları ithalatındaki artışı da beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak, Kazakistan'ın ithalatında en büyük payı makine ve teçhizatlar almaktadır. Ülkenin en önemli sektörlerinden olan petrolün çıkartılması ve taşınması için altyapı tesislerinin kurulmasına, mevcut tesislerin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmakta ve ülke çoğunlukla makine ithal etmektedir (DEİKb, 2012: 7).

Gümrük Birliği öncesi Kazakistan'ın en yüksek miktarda ithalat yaptığı ülkeler arasında birinci sırayı Rusya almakta ve bunu sırasıyla Çin ve Almanya izlemektedir. Hem tarihsel hem de kültürel bağları olan Türkiye'den olan ithalatı toplam ithalatın yaklaşık ortalama %2'sine tekabül etmekte ve en yüksek ithalat yapılan ülkeler arasında 9. Sırada yer almaktadır (Tablo 2.5).

**Tablo 2.5 2004-2009 Dönemi Kazakistan'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon \$)**

Ülkeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<b>Rusya</b>	4.807	6.581	9.064	11.573	13.753	8.896
<b>Çin</b>	758	1.251	1.924	3.507	4.565	3.569
<b>Almanya</b>	1.052	1.298	1.809	2.585	2.572	2.041
<b>ABD</b>	563	1.204	1.105	1.623	1.930	1.393
<b>Ukrayna</b>	722	839	979	1.517	2.104	2.131
<b>Fransa</b>	313	291	459	705	812	460
<b>Güney Kore</b>	247	256	358	625	423	373
<b>İtalya</b>	426	679	1430	1.130	1.240	1.915
<b>Türkiye</b>	342	399	558	958	970	570
<b>Özbekistan</b>	227	254	319	538	516	304
<b>Belarus</b>	143	207	284	395	396	367
<b>Diğer</b>	3.173	4.093	5.387	7.600	8.608	6.389
<b>Toplam</b>	<b>12.773</b>	<b>17.352</b>	<b>23.676</b>	<b>32.756</b>	<b>37.889</b>	<b>28.408</b>

**Kaynak:** Trade Map / ITC, <http://www.trademap.org/>

1 Ocak 2010 tarihinden itibaren Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında Gümrük Birliği uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren Gümrük Birliğine üye ülkeler arasında malların serbest dolaşımını kabul ederek, tüm gümrük vergileri, kotaları, eş etkili vergileri sıfırlanmış, aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi kabul

edilmiştir. Tablo 2.6’da, Gümrük Birliği sonrasında Kazakistan’ın genel dış ticaret rakamlarında meydana gelen değişiklik görülmektedir.

### 2.5.2. Kazakistan’ın Gümrük Birliği Dönemi Dış Ticareti (2010-2015)

Tablo 2.6’da görüldüğü üzere Kazakistan’ın ihracatı 2011 ve 2012 yıllarında küresel ekonomik krizin etkisini yitirmesiyle birlikte artış gösterirken, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında ise ihracatta sırasıyla %-2, %-6, %-42 oranında düşüşler yaşanmıştır. 2014 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarının önemli oranda düşmesi Kazakistan’ın ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Kazakistan’ın büyük ölçüde petrol ürünleri ihraç eden bir ülke olması ve ihracatının büyük oranda petrol ürünlerine bağımlı olması dünya petrol fiyatlarındaki düşüşten ciddi oranda negatif yönde etkilenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Çin ve Rusya’nın, ham petrol, demir cevheri ve metalik ürünlere olan talebinin azalması, Kazakistan’ın ihracatının düşmesini daha da hızlandırmıştır (ERI, 2015). Söz konusu durumun önemini Tablo 2.7’de yer alan bilgiler açıklamaktadır. Tablo 2.7 verileri, Kazakistan’ın 2014 yılı itibariyle toplam ihracatının neredeyse %85’inin Petrol ürünleri ve Maden sektöründen oluştuğunu göstermektedir. Bu da ekonominin ne derece bu ürünlere bağımlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu durum Kazakistan’ın dış ticaret dengesini uluslararası mal fiyatlarındaki değişmelere karşı korunmasız hale getirmektedir.

**Tablo 2.6 Kazakistan’ın 2010-2015 Yıllarında Genel Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$)**

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
	(Milyon\$)	%Değişim	(Milyon\$)	%Değişim	(Milyon)	(Milyon\$)
2010	60.270	39,5	31.126	9,6	29.144	91.396
2011	84.335	40	36.905	18,6	47.430	121.240
2012	86.448	2,5	46.358	25,6	40.090	132.806
2013	84.700	-2	48.805	5,3	35.895	133.505
2014	79.459	-6,2	41.295	-15,3	38.164	120.754
2015	45.725	-42,4	30.186	-30	75.911	15.539

**Kaynak:** Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, <http://www.stat.gov.kz>



Tablo 2.6’da görüldüğü üzere, Kazakistan’ın 2010 yılında 31 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalatı, 2012 yılında 46 milyar dolara ulaşmış ve önceki yıla göre %25,6’lık bir artış göstermiştir. 2014 yılında ise ihracatta olduğu gibi ithalatında da bir düşüş gözlenmiş ve bu yılda toplam ithalat %15 azalmıştır. İthalatta gerçekleşen düşüşün en önemli nedenlerinden birisi yerli üreticileri korumaya yönelik ithal ikame politikalarıdır.

**Tablo 2.7 2014 Yılında Kazakistan’ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon\$)**

Fasıl No	Tanım	Değer (\$)	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar, mineral ürünler	60.700	76,4
72	Demir ve çelik	3.383	4,2
28	Anorganik kimyasallar	2.839	3,6
26	Metal cevherleri	2.637	3,3
74	Bakır ve bakırdan eşya	1.830	2,3
	Diğer	8.025	10,1
	<b>Toplam</b>	<b>79.459</b>	<b>100</b>

**Kaynak:** Trade Map / ITC, <http://www.trademap.org/>

Kazakistan dış ticarete en çok hammadde ihracatçısı olmasıyla birlikte büyük ölçüde ithalatçı konumunda olan bir ülkedir. Tablo 2.8’de görüldüğü üzere, Kazakistan’ın ithalatında en büyük payı makine teçhizat, motorlu kara taşıtları, elektronik makine ve cihazlar almaktadır.

**Tablo 2.8 2014 Yılında Kazakistan’ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon \$)**

Fasıl No	Tanım	Değer (\$)	Pay (%)
84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler	6.852	16,6
87	Motorlu kara taşıtlar	4.401	10,6
85	Elektronik makina ve cihazlar	3.976	9,6
73	Demir veya çelikten eşya	2.524	6,1
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	2.319	5,6
	Diğer	21.223	51,4
	<b>Toplam</b>	<b>41.295</b>	<b>100,0</b>

**Kaynak:** Trade Map / IT, <http://www.trademap.org/>

26 Şubat 2010 yılında N. Nazarbayev başkanlığında hükümet ve iş dünyası temsilcilerinin katılmayla yapılan geniş çaplı toplantıda hükümet tarafından hazırlanan “İş Dünyasının Yol Haritası -2020” ve “2010-2015 Dönemini Kapsayan Hızlandırılmış Yenilikçi Sanayi Kalkınması” başlıklı iki program, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Bu program Kazakistan’ın sanayileşme alanında ilerlemesini öngörmekte ve bölgesel sanayinin geliştirilmesini hedeflemektedir. Söz konusu projelerin temel amacı, petrol gelirlerini kullanarak çeşitli sektörlerin geliştirilmesini (özellikle teknoloji ağırlıklı) sağlamaktır. Böylece ekonominin petrol ve dünya petrol fiyatlarına olan aşırı bağımlılığının kırılması hedeflenmektedir (DEİKb, 2012: 5).

**Tablo 2.9 2010-2015 Dönemi Kazakistan’ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$)**

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İtalya	9.576	15.045	15.465	16.480	16.051	8.137
Çin	10.122	16.291	16.484	14.373	9.799	5.483
Hollanda	4.160	6.637	7.479	9.888	8.724	4.980
Rusya	3.006	7.514	6.747	5.875	6.388	4.278
Fransa	4.433	5.414	5.632	5.460	4.690	2.681
İsviçre	1.234	4.952	4.965	4.313	4.539	2.659
Romanya	1.281	2.265	3.033	2.396	3.152	1.343
Avusturya	2.528	3.876	4.955	3.614	2.854	423
İspanya	921	1.135	768	1.846	2.363	1.219
Türkiye	1.234	2.574	3.229	2.603	2.272	1.922
Belarus	41	103	90	58	61	57
Diğer	21.704	18.529	17.601	17.794	18.566	8.669
<b>Toplam</b>	<b>60.240</b>	<b>84.335</b>	<b>86.448</b>	<b>84.700</b>	<b>79.459</b>	<b>41.851</b>

**Kaynak:** Trade Map / ITC, <http://www.trademap.org/>

Tablo 2.9’da görüleceği üzere, 2014 yılı itibariyle Kazakistan’ın ihracatında büyük payı, sırasıyla İtalya (%20), Çin (% 12,3), Hollanda (%11) ve Rusya (%8) almaktadır. Kazakistan’ın en fazla ihracat yaptığı onuncu ülke ise Türkiye’dir. Gümrük Birliği üyesi olan Rusya, Gümrük Birliği öncesi üçüncü sırada iken beklenenin aksine Kazakistan’ın en fazla ihracat yaptığı dördüncü ülke konumuna düşmüştür. Diğer taraftan dikkat çekici bir husus, Kazakistan’ın ihracatında başlıca ülkelerin çoğunun uzak olan Avrupa ülkeleri olmasıdır.

**Tablo 2.10 2010-2015 Dönemi Kazakistan'ın İthal Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon\$)**

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<b>Rusya</b>	5.475	16.269	17.110	17.971	13.807	9.650
<b>Çin</b>	3.964	5.021	7.497	8.364	7.357	5.082
<b>Almanya</b>	1.828	2.082	2.270	2.455	2.314	1.985
<b>ABD</b>	1.315	1.716	2.119	2.155	1.993	1.422
<b>Ukrayna</b>	1.358	1.734	2.922	2.269	1.208	827
<b>Fransa</b>	501	687	584	1.032	1.085	670
<b>Güney Kore</b>	527	622	956	1.265	1.066	606
<b>İtalya</b>	1.581	1.145	960	1.036	1.039	1.176
<b>Türkiye</b>	616	729	786	926	1.019	741
<b>Özbekistan</b>	473	770	817	970	1.017	725
<b>Belarus</b>	251	623	675	698	773	446
<b>Diğer</b>	13.237	5.507	9.662	9.664	8.617	6.856
<b>Toplam</b>	<b>31.126</b>	<b>36.905</b>	<b>46.358</b>	<b>48.805</b>	<b>41.295</b>	<b>30.186</b>

**Kaynak:** Trade Map / ITC, <http://www.trademap.org/>

Tablo 2.10'da Kazakistan'ın ithalatında başlıca ülkeler ve yıllar itibariyle ithalat verileri yer almaktadır. 2014 yılında Kazakistan'ın en çok ithalat gerçekleştirdiği ülkelerin başında, 13 milyar dolarlık ithalat rakamıyla (%33'lük payı) Rusya yer almaktadır. Rusya'yı Kazakistan'ın sınır komşusu Çin izlemektedir (%17'lik payı ile). Ardından Almanya, ABD, Ukrayna, Fransa gibi ülkeler gelmektedir.

Rusya'nın, Kazakistan'ın ithalatından en yüksek payı almasındaki en önemli sebeplerin başında, iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştırıcı uygulamalar/anlaşmalar rol oynamaktadır. Diğer taraftan, Rusya'da yaşanan kriz kaynaklı Rublenin hızlı değer kaybı, Tenge üzerinde önemli bir baskı oluşturarak, Rubledeki değer kaybı ile birlikte, Rusya'da üretilen malların ucuzlamasına ve dolayısıyla Kazakistan'a olan ithalatın artmasına yol açtığı da söylenebilir (ERI, 2015).

Kazakistan'ın dış ticaretini istediği düzeyde geliştirememiş olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, Kazakistan'ın ihracatında yaklaşık % 65 petrol ürünlerinin yer almasıdır. Bu durum, uluslararası piyasalarda petrol fiyatların düşük seyrettiği yıllarda, Kazakistan ekonomisi için büyük bir sorun oluşturmaktadır (Kara ve Yeşilot, 2011: 220).

İkincisi, Kazakistan'ın uluslararası pazarlara denizyolu bağlantısının bulunmaması ve dünya pazarlarına uzak olmanın bir sonucu olarak dış ticarete konu olan malların maliyetlerini artırmaktadır (Alagöz, 2012: 501-502). Üçüncüsü ise, Kazakistan'ın petrol ve gaz ihracat yollarının, dünya enerji piyasasındaki en önemli iki rakibi olan Rusya ve İran üzerinden geçmesidir (DEİKb, 2012: 7-8). Ayrıca ülkenin sahip olduğu geniş ve kontrolü güç sınırlar nedeniyle, dış ticaret işlemlerinin kayda değer bir kısmının kayıt altına alınamaması sorunlarıyla karşılaşmaktadır (Alagöz, 2012: 501-502).

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASININ KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

#### 3.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında uygulanan Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti (ihracat ve ithalat) üzerine etkisi olup olmadığı araştırmaktır.

İnceleme sonucunda, elde edilen veriler Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticaretine etkisi olup olmadığını, oldu ise ne ölçüde ve hangi yönde olduğunu, hem politika belirleyiciler ve hem de Gümrük Birliği konusunda karar vericilere çıktı ürettiyor olması açısından büyük önem arz etmektedir.

#### 3.2. Araştırmanın Örnekleme ve Veriler

Çalışmada, Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti üzerine bir etkisi olup olmadığını görmek amacıyla, ikincil veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, Kazakistan'ın Gümrük Birliği öncesi (2004-2009) ve sonrası (2010-2015) dönemine ilişkin veriler, Kazakistan Cumhuriyet İstatistik Ajansının “<http://www.stat.gov.kz>” adresli internet sitesinden elde edilmiştir. Ayrıca Kazakistan ve Gümrük Birliğine üye ülkeler arasındaki dış ticaret (ihracat-ithalat) verileri Trade Map “<http://www.trademap.org>” internet adresinden sağlanmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan dış ticaret verileri dolar cinsinden gösterilmiştir.

#### 3.3. Temel Hipotezler

Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisini analiz etmek üzere aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H<sub>1</sub>: Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracatını artırıcı yönde etki yapar.

H<sub>2</sub>: Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerden olan ithalatını artırıcı yönde etki yapar.

H<sub>3</sub>: Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan'ın dış ticaretinde gümrük birliği ülkelerinin payının artmasına neden olur.

### 3.4. Verilerin Analizi

Uygulama kapsamında Kazakistan Cumhuriyet İstatistik Ajansı ve Trade Map'ten elde edilen gerçek veriler kullanılmıştır. Verilerin analizinde, Excel paket programı kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları yüzde, ortalamalar, karşılaştırmalı tablolar ve grafiklerle analiz edilmiştir.

Araştırma verileri Gümrük Birliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak test edilmiştir. Bu amaçla, gümrük birliği öncesi dönem için 2004-2009 yılları verileri, gümrük birliği sonrası dönem için de 2010-2015 yıllarına ilişkin verileri ayrı ayrı tasnif edilerek analiz edilmiştir.

#### 3.4.1. Yöntem ve Metodoloji

Araştırma verileri aşağıda verilen formüller (F1, F2) yardımı ile düzeltilerek analize hazır hale getirilmiştir.

$$\Delta s = (S_t - S_{t-1}) / S_{t-1} \quad (\mathbf{F1})$$

$\Delta s$  = Net ticarete yüzde artış tutarı (Ticaretteki gelişme oranı)

$S_t$  = Cari dönemdeki net ticaret tutarı

$S_{t-1}$  = Bir önceki dönemdeki net ticaret tutarı

Kazakistan'ın gümrük birliği öncesi (2004-2009) ve sonrası (2010-2015) dönem dış ticaret verileri, formül (F1) yardım ile tüm yıllar için ayrı ayrı olmak üzere hesaplanarak, ortalama büyüme oranları tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, ortalama büyüme oranları, hem kendi içinde hem de dönemler itibarıyla karşılaştırılmak üzere hazır hale getirilmiştir. Ayrıca Gümrük Birliği ülkelerinin Kazakistan'ın dış ticaretindeki payını ölçmek üzere formül (F2) kullanılmıştır. Elde edilen veriler, hem kendi içinde hem de dönemler itibarıyla karşılaştırmak üzere hazır hale getirilmiştir.

$$DTP_{e,i,t} = (KGB_{e,i,t} / KT_{e,i,t}) * 100 \quad (\mathbf{F2})$$

e = İhracat

i = İthalat

t = toplam

$DTP_{e,i,t}$  = Kazakistan'ın Dış Ticaretinde Gümrük Birliği ülkelerinin payı (ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi)

$KGB_{e,i,t}$  = Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerine ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret hacmi

$KT_{e,i,t}$  = Kazakistan'ın toplam ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret hacmi

### 3.4.2. Araştırma Bulguları

Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisini görmek amacıyla, Kazakistan'ın Gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemine ilişkin dış ticaret (ihracat ve ithalat) verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler, Kazakistan'ın gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemi olmak üzere ikiye ayrılmış ve dönemlere ilişkin ihracat ve ithalat rakamlarının hem ülke bazında hem de toplamında ortalama payı, artış oranları ve rakamsal değerleri alınmıştır. Elde edilen veriler hem kendi içinde hem de dönemler itibarıyla karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

#### 3.4.2.1. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İhracatına Etkisi

Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın ihracatına etkisi olup olmadığını analiz etmek üzere, gümrük birliği öncesi (ülkeler itibarıyla) 6 yıllık ihracat rakamları ve gümrük birliği dönemi 6 yıllık ihracat rakamları analiz edilmiştir. Yapılan analizde, öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin, ülkeler itibarıyla ihracattaki değişim miktarları hesaplanmış ve gümrük birliği öncesi ve sonrası toplam ihracat artış hızı bulunmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın ihracatı üzerine etkisini görmek amacıyla Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracat rakamları toplam ihracat rakamları ile karşılaştırılmıştır. Gümrük Birliği öncesinde Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı ortalama % 9,23 oranında, Belarus'a olan ihracatı ise %52 oranında büyüme göstermiş, buna karşın toplam ihracat rakamları ortalama %22 oranında artmıştır. Bu durum Gümrük Birliği oluşmadan önce Kazakistan'ın Rusya'ya yapmış olduğu ihracattaki büyümenin diğer ülkelere göre düşük oranda seyrettiğini buna karşın Belarus'a yapmış olduğu ihracatın diğer ülkelere kıyasla yüksek oranda büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tablo 3.1).

Kazakistan'ın ihracat rakamlarındaki yıllar itibarıyla büyüme oransal bazda gösterilmiştir. İhracat rakamlarındaki oransal büyüme, 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve 2014 yılındaki Dünya Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle, olumsuz yönde etkilenmiştir. 2014 yılındaki düşüşe neden olan en önemli faktör, Kazakistan'ın ihracatının büyük oranında petrol ürünlerine bağımlı olmasıdır. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Kazakistan'ın ihracatını ciddi oranda olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın ham petrol, demir cevheri ve metalik ürünlerine olan dış talebinin azalması, Kazakistan'ın ihracatının düşmesini daha da hızlandırmıştır. Tablo 3.1'de görüleceği üzere Kazakistan'ın ihracatı Gümrük Birliği öncesi

dönemde % 22 oranda yıllık ortalama büyüme gösterirken, üyelik döneminde %-0,062 oranda azalmıştır.

**Tablo 3.1 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Ülkeler İtibariyle İhracatı (Milyon \$) ve İhracattaki Ortalama % Değişme**

Ülkeler	Gümrük Birliği Öncesi Dönem							Gümrük Birliği Dönemi						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Ortalama %Değişim	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ortalama %Değişim
İtalya	3.108	4.190	6.891	7.774	11.920	6.686	0,2430	9.576	15.045	15.465	16.480	16.051	8.137	0,0291
Çin	1.966	2.422	3.592	5.635	7.676	5.888	0,2826	10.122	16.291	16.484	14.373	9.799	5.483	-0,0531
Hollanda	464	877	1.704	2.464	4.638	2.222	0,5281	4.160	6.637	7.479	9.888	8.724	4.980	0,0995
Rusya	2.836	2.926	3.730	4.658	6.227	3.546	0,0923	3.006	7.514	6.747	5.875	6.388	4.278	0,2051
Fransa	1.468	2.665	3.346	3.982	5.388	3.381	0,2483	4.433	5.414	5.632	5.460	4.690	2.681	-0,0677
İsviçre	3.760	5.509	6.721	7.475	11.281	2.668	0,1086	1.234	4.952	4.965	4.313	4.539	2.659	0,5045
Romanya	32	460	747	686	1.010	840	2,8442	1.281	2.265	3.033	2.396	3.152	1.343	0,1278
Avusturya	0.1	0.1	0.2	0.2	0.3	1.196	77,1870	2.528	3.876	4.955	3.614	2.854	423	-0,1042
İspanya	281	464	968	775	896	580	0,2683	921	1.135	768	1.846	2.363	1.219	0,2217
Türkiye	147	156	348	934	1.903	791	0,6858	1.234	2.574	3.229	2.603	2.272	1.922	0,1731
Belarus	18	26	70	129	170	54	0,5230	41	103	90	58	61	57	0,2033
Diğer	5.999	8.151	10.127	13.235	20.062	15.343	0,2377	18.708	22.301	23.434	17.792	18.565	8.669	-0,0975
Toplamı	20.079	27.846	38.244	47.747	71.171	43.195	0,2212	57.244	88.107	92.281	84.698	79.458	41.851	-0,0062

Tablo 3.1'de görüldüğü üzere, Gümrük Birliği sonrasında Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı, ortalama %20 oranında büyümüştür. Bu oran toplam ihracattaki büyümeye kıyasla yüksek görülmektedir. Fakat Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracat rakamlarında, öncesi ve üyelik dönemleri (rakamsal değerlerini) dikkate alındığında önemli derecede bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan söz konusu sonuçlar, 2008 Ekonomik Krizi sonrasında düşen ihracat rakamlarının temel alınmasından kaynaklı, sanal bir büyüme olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın Belarus'a olan ihracat rakamları üyelik döneminde % 20 oranda büyüme gösterirken üyelik öncesi dönem verilerine kıyasladığında %32 oranda ihracatta bir azalma olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu bulgu, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın ihracatını artırıcı yönde etki meydana getirmediği yönünde sonuç üretmiştir. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşmasının, Kazakistan'ın üye ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde etki etmediği yönünde sonuç üretmiştir.

Kazakistan ile Belarus arasındaki ticaret hacminin düşük olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, iki ülke arasında ortak bir sınırın olmaması ve coğrafi konumunun bir birinden uzak olması, dış ticarete konu olan malların maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum yüksek nakliye masraflarına ve dolayısıyla ihraç ürünlerinin fiyatlarının artmasına sebep olduğu için rekabet avantajını zayıflatmaktadır. İkincisi ise,



Kazakistan'ın ihracatında önemli bir paya sahip olan petrol ürünlerini Belarus'a ihraç etmesinde, aynı tür ürünler ihraç eden Rusya gibi güçlü rakip bir ülkenin olması, ticaret hacminin düşük olmasına sebebiyet vermektedir.

### 3.4.2.2. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İthalatına Etkisi

Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın ithalatına etkisi olup olmadığını analiz etmek üzere, gümrük birliği öncesi (ülkeler itibarıyla) 6 yıllık ithalat rakamları ve gümrük birliği sonrası 6 yıllık ithalat rakamları analiz edilmiştir. Yapılan analizde birlik öncesi ve Gümrük Birliği dönemine ilişkin, ülkeler itibarıyla ithalatta artış oranları hesaplanmış ve Gümrük Birliği öncesi ve sonrası toplam ithalat artış hızı bulunmuştur. Elde edilen bulgular 3.2'de gösterilmiştir.

Analiz döneminde, 2008-2009 yılları göz ardı edildiğinde ithalat verileri sürekli artma eğilimindedir. Tüm dünyada olduğu gibi küresel ekonomik krizden Kazakistan'da etkilenmiş, iç talepteki daralma sonucu ihracatta olduğu gibi ithalatta da azalma yaşanmıştır. Tablo 3.2'de görüldüğü gibi, Kazakistan'ın ithalatı, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama %20, üyelik döneminde ise ortalama %0,854 oranında artış göstermiştir.

**Tablo 3.2 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Döneminde Ülkeler İtibariyle İthalatı (Milyon \$) ve İthalattaki Ortalama % Değişme**

Ülkeler	Gümrük Birliği Öncesi Dönem							Gümrük Birliği Dönemi						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Ortalama %Değişim	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ortalama %Değişim
Rusya	4.807	6.581	9.064	11.573	13.753	8.896	0,1717	5.475	16.269	17.110	17.971	13.807	9.650	0,3081
Çin	758	1.251	1.924	3.507	4.565	3.569	0,4189	3.964	5.021	7.497	8.364	7.357	5.082	0,0892
Almanya	1.052	1.298	1.809	2.585	2.572	2.041	0,1690	1.828	2.082	2.270	2.455	2.314	1.985	0,0222
ABD	563	1.204	1.105	1.623	1.930	1.393	0,2872	1.315	1.716	2.119	2.155	1.993	1.422	0,0390
Ukrayna	722	839	979	1.517	2.104	2.131	0,2556	1.358	1.734	2.922	2.269	1.208	827	-0,0089
Fransa	313	291	459	705	812	460	0,1523	501	687	584	1.032	1.085	670	0,1315
G.Kore	247	256	358	625	423	373	0,1479	527	622	956	1.265	1.066	606	0,0903
İtalya	426	679	1.430	1.130	1.240	1.915	0,4264	1.581	1.145	960	1.036	1.039	1.176	-0,0447
Türkiye	342	399	558	958	970	570	0,1764	616	729	786	926	1.019	741	0,0535
Özbekistan	227	254	319	538	516	304	0,1219	473	770	817	970	1.017	725	0,1275
Belarus	143	207	284	395	396	367	0,2279	251	623	675	698	773	446	0,2568
Diğer	3.173	4.074	5.371	7.530	8.534	6.389	0,1773	6.134	6.612	7.842	9.663	8.617	6.856	0,3671
<b>Toplamı</b>	<b>12.773</b>	<b>17.333</b>	<b>23.660</b>	<b>32.686</b>	<b>37.815</b>	<b>28.408</b>	<b>0,2023</b>	<b>24.023</b>	<b>38.010</b>	<b>44.538</b>	<b>48.804</b>	<b>41.295</b>	<b>30.186</b>	<b>0,0854</b>

Gümrük Birliği öncesi dönemde Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat ortalama %17,17 oranında, Belarus'dan yapılan ithalat ise % 22,79 oranda artmış olmasına karşın toplam ithalat rakamları (tüm ülkeler için) ortalama %20,23 oranında büyüme göstermiştir. Bu durum, Kazakistan'ın ithalat yaptığı ülkeler içinde, yıllara göre, Gümrük

Birliği oluşmadan önce Rusya'dan yapmış olduğu ithalattaki büyümenin diğer ülkelere göre düşük oranda seyrettiğini buna karşın Belarusa'dan yapmış olduğu ithalatın diğer ülkelere göre yüksek oranda büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gümrük birliği öncesi Kazakistan'ın Rusya'dan olan ithalatının diğer ülkelerden yapılan ithalat oranındaki büyümeyle kıyasla, düşük oranda artış gösterdiğini ortaya çikarmıştır (Tablo 3.2).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği sonrası üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat miktarları ve ithalattaki yıllara ilişkin oransal büyümeler birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat, toplam ithalattaki artış oranına kıyasla daha fazla oranda gerçekleşmiştir. Tablo 3.2 görüleceği üzere, Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat üyelik döneminde yıllık ortalama % 30 oranda artış gösterirken diğer ülkeler bu oran altında seyretmiştir. Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalatın rakamsal verileri analiz edildiğinde, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama 9.112 Milyon \$, üyelik döneminde ise 13.380 Milyon \$'lık ithalat gerçekleşmiştir. Bu artışın en önemli sebeplerinden birinin, Kazakistan ve Rusya arasında Gümrük birliği anlaşması kapsamında uygulanan ticareti kolaylaştırıcı uygulamalar ve anlaşmalar olduğu söylenebilir. Ayrıca Rus Rublesinin Kazak Tengesi karşısında değer kaybetmiş olması da önemli bir etken olmuştur. 2014 yılından itibaren Rubledeki değer kaybı Rusya'nın ürettiği malların ucuzlamasına ve dolayısıyla Kazakistan'a olan ithalatın artmasına yol açmıştır. Diğer taraftan Rusya Kazakistan'ın tüketim malları talebinin %70'ini karşılamaktadır. Rusya ile Kazakistan arasındaki fiyat farklılıkları, birçok Kazak vatandaşının Rusya'dan alış veriş yapmasına sebep olmuştur. Gümrük Birliğinin diğer üye ülkesi Belarusa'dan olan ithalatın rakamları değerlendirdiğinde, üyelik döneminde yapılan ithalat miktarının ortalama %25 oranında büyüme kat etmiş olduğu görülmüştür. Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalatın tutarları açısından analizi yapıldığında, toplam ithalattaki büyümeyle kıyasla üye ülkelerden yapılan ithalatın miktarlarında özellikle üyelik sonrası bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirdiğinde, Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın üye ülkelerden olan ithalatını artırıcı yönde bir etki yaptığı kanaatine ulaşılmaktadır.

### **3.4.2.3. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi**

Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti üzerine etkisini görmek amacıyla, Gümrük birliği öncesi ve birlik dönemi, ihracat ve ithalat verileri birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan analizde, Gümrük Birliği ülkelerinin ihracat ve ithalat artış oranları hesaplanmış ve Gümrük Birliği öncesi ve sonrası birlik içi toplam dış ticaret (t) artış

hızı bulunmuştur. Ayrıca Kazakistan'ın dış ticaretindeki üye ülkelerin toplam payı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.3'te gösterilmiştir.

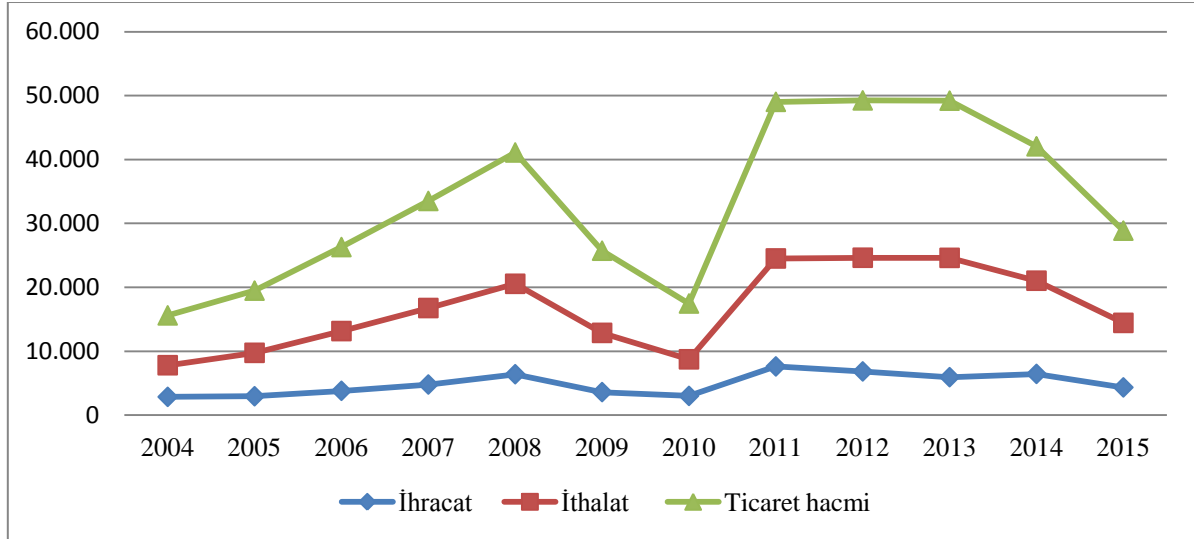
**Tablo 3.3 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Göstergeleri (2004-2015)**

Yıllar	Kazakistan'ın Toplam Dış Ticareti				Kazakistan'ın GB ile olan Dış Ticareti				GB'nin Kazakistan'ın Toplam Dış Ticareti İçindeki Payı%		
	İhracat (e)		İthalat (i)		İhracat (e)		İthalat (i)		e	i	t
	(Mil\$)	Artış Oranı (%)	(Mil\$)	Artış Oranı (%)	(Mil\$)	Artış Oranı (%)	(Mil\$)	Artış Oranı (%)			
<b>2004</b>	20.096		12.781		2.854		4.950		14,2	38,7	23,7
<b>2005</b>	27.849	0,39	17.352	0,36	2.952	0,03	6.788	0,37	10,6	39,1	21,5
<b>2006</b>	38.250	0,37	23.676	0,37	3.800	0,29	9.348	0,38	9,9	39,5	21,2
<b>2007</b>	47.755	0,25	32.756	0,38	4.787	0,26	11.968	0,28	10,0	36,5	20,8
<b>2008</b>	71.183	0,49	37.889	0,16	6.397	0,34	14.149	0,18	9,0	37,3	18,8
<b>2009</b>	43.195	-0,39	28.408	-0,25	3.600	-0,44	9.263	-0,35	8,3	32,6	18,0
<b>2010</b>	60.270	0,39	31.126	9,5	3.047	0,15	5.726	-0,38	5,1	18,4	9,6
<b>2011</b>	84.335	0,54	36.905	0,58	7.617	1,50	16.892	1,95	9,0	45,8	20,2
<b>2012</b>	86.448	0,05	46.358	0,17	6.837	-0,10	17.785	0,05	7,9	38,4	18,5
<b>2013</b>	84.700	-0,08	48.805	0,10	5.933	-0,13	18.669	0,05	7,0	38,3	18,4
<b>2014</b>	79.459	-0,06	41.295	-0,15	6.449	0,09	14.580	-0,22	8,1	35,3	17,4
<b>2015</b>	45.725	-0,47	30.186	-0,27	4.335	-0,33	10.096	-0,31	9,5	33,4	19,0

Tablo 3.3'te de görüldüğü gibi, 2008 krizinde Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkeleri ile olan ticaret hacmi azalmış, sonraki dönemlerde ise ithalattaki artışa bağlı olarak artmıştır. Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracatı 2011 yılında 7 milyar dolara ulaşmıştır. Yani, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracatı bir önceki yıla göre 2011 yılı %150 oranında bir artış göstermiştir. 2012, 2013 ve 2015 yıllarında ise ihracatta sırasıyla -%10, -%13, -%33 oranında düşüşler yaşanmıştır.

2011 yılındaki artış, Kazakistan'ın Gümrük Birliğine girmesi ile ticari sınırların kalkmasından değil, 2008 yılında yaşanan ve takip eden yıllarda da devam eden Dünya Ekonomik Krizin etkisi sonucu düşen rakamların temel alınması kaynaklı olduğu söylenebilir. Örneğin, Kazakistan'ın ihracatı 2011 yılında Gümrük Birliği üyesi olmayan İtalya (%57), Çin (%60), Türkiye (%151) ve İsviçre (%300) gibi ülkelere, bir önceki yıla kıyasla ciddi oranda artmıştır.

Kazakistan'ın 2010 yılında, Gümrük Birliği ülkelerinden 5 milyar dolar olarak gerçekleştirdiği ithalat, 2011 yılında 16 milyar dolara ulaşmış ve önceki yıla göre %195'lik bir artış göstermiştir. İthalattaki artış takip eden 2012 yılında %5, 2013 yılında %13 oranında gerçekleşmiştir.



Şekil 3.1 Kazakistan'ın Gümrük Birliği Ülkelerle Dış Ticareti

Gümrük Birliğine geçişle birlikte Kazakistan'ın üye ülkelere ihracatında ciddi bir artış meydana gelmediği fakat üye ülkelere ithalatın ciddi biçimde arttığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşması Kazakistan'ın dış ticaretinde ithalat yönünden artırıcı etki yapmıştır. Bu da Gümrük Birliğinin Kazakistan'a üye ülkelere yapmış olduğu ithalatı artırıcı yönde bir etki yaptığını ortaya koyar (Tablo 3.3).

Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkeleriyle ticaret hacmi, Gümrük Birliği öncesi dönem ortalama 13 milyar dolar iken, üyelik döneminde ortalama 19 milyar dolara çıkmıştır. Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelere olan ticaretinde birlik döneminde ithalat yönde bir artış olduğu görülmektedir (Şekil 3.1).

2010 yılında Gümrük Birliği oluşturulması ile Kazakistan, Rusya ve Belarus ülkeleri arasında eş etkili vergilerin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi uygulaması başlamıştır. Bu dönemde Kazakistan açısından beklenen en önemli sonuç, Kazakistan'ın dış ticaretinde Gümrük Birliği ülkelerinin payının artmasıdır.

Dış ticaret verilerinin değerleri incelendiğinde, Tablo 3.3'te görüleceği üzere, Kazakistan'ın ihracatındaki Gümrük Birliği ülkelerinin payı, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama % 10,3 oranında artış gösterir iken, üyelik döneminde %7,8 oranda artış göstermiştir. Kazakistan'ın ithalatı ise, Gümrük Birliği öncesi ortalama %37,3 oranında artarken, üyelik döneminde %35,9 oranda büyüme göstermiştir. Ulaşılan bulgular üyelik dışı

ülkelerdeki artışlarla kıyasladığında, Gümrük Birliğinin Kazakistan'a ithalat yönlü pozitif etki yaptığını ortaya koymuştur.

### **3.4.3. Araştırma Sonuçlarının Değerlendirmesi**

#### **3.4.3.1. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İhracatına Etkisinin**

##### **Değerlendirilmesi**

Ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, Kazakistan için ihracatın artırılması önemli hedefler arasındadır. Bu amaçla, Kazakistan 2010 yılında Gümrük Birliğine üye olmuştur. Üyelik döneminde, Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı real anlamda büyüme göstermemiştir. Araştırma kapsamında üyelik dönemi için elde edilen büyüme oranları ihracatın %20 oranında büyüdüğünü gösterse de, bu büyümenin 2008 Dünya Ekonomik Krizinin sonucu düşen ihracat rakamlarının temel alınmasından kaynaklı, sanal bir büyüme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracat rakamları, Gümrük Birliği öncesi ve üyelik dönemleri (rakamsal değerlerini) dikkate alındığında önemli derecede bir fark olmadığı anlaşılabacaktır (Tablo 3.1). Diğer taraftan, Gümrük Birliğinin diğer üyesi Belarus'a olan ihracat rakamları üyelik döneminde %20 oranda büyüme gösterirken üyelik öncesi döneme kıyasladığında %32 oranda ihracatta bir azalmanın olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum Gümrük Birliği ile birlikte kaldırılan gümrük duvarlarının Kazakistan'ın bu ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde bir etki yapmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, Kazakistan, gümrük birliğinden ihracat bağlamında dış ticareti artırıcı pozitif beklentiyi yakalayamamıştır. Araştırma bulguları “*Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan'ın Gümrük Birliği ülkelerine olan ihracatını artırıcı yönde etki yapar*” şeklindeki  $H_1$  hipotezinin reddi yönünde sonuç üretmiştir.

#### **3.4.3.2. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın İthalatına Etkisinin**

##### **Değerlendirilmesi**

Kazakistan'ın, Gümrük Birliği sonrası üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat rakamları ve ithalattaki yıllara ilişkin oransal büyümeler birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat toplam ithalattaki artış oranına kıyasla daha fazla oranda artmıştır. Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat üyelik döneminde yıllık ortalama %30 oranda artış gösterirken diğer ülkelerden (üye olmayan) yapılan ithalat bu oranın altında seyretmiştir. Benzer şekilde Kazakistan'ın Belarus'dan yapmış olduğu ithalat da yıllık ortalama %25 oranında artış göstermiştir. Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalatın tutarları açısından analizi yapıldığında, toplam ithalattaki büyümeye kıyasla üye

ülkelerden yapılan ithalatın miktarlarında, özellikle üyelik sonrası bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Tablo 3.2 ve Tablo 3.3'teki araştırma bulguları “*Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan’ın Gümrük Birliği ülkelerden olan ithalatını artırıcı yönde etki yapar*” ifadeli H<sub>2</sub> hipotezini destekler niteliktedir. Yani, araştırmada elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirdiğinde, Gümrük Birliğinin, Kazakistan’ın üye ülkelerden olan ithalatını artırıcı yönde bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır.

### 3.4.3.3. Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan’ın Dış Ticaretine Etkisinin

#### Değerlendirilmesi

Gümrük Birliğine üye ülkeler arasında gümrük vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tariflerinin uygulaması nedeniyle Kazakistan açısından beklenen en önemli sonuç, Kazakistan’ın dış ticaretinde Gümrük Birliği ülkelerinin payının artmasıdır. Tablo 3.3’te görüleceği üzere Kazakistan’ın dış ticaretindeki Gümrük Birliği ülkelerinin payı, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama % 20,7 iken, üyelik döneminde %17,4 oranda artmıştır. Bu durum, Gümrük Birliği öncesi Kazakistan’ın dış ticaretinde, Gümrük Birliği ülkelerin payı ile üyelik dönemdeki payı, bir biriyle kıyasladığında % 3,3 oranda düşüş gösterdiğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, “*Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği anlaşması, Kazakistan’ın dış ticaretinde gümrük birliği ülkelerinin payının artmasına neden olur*” şeklindeki H<sub>3</sub> hipotezi red edilmesi yönünde sonuç üretmiştir. Kazakistan’ın dış ticaretinde Gümrük Birliği ülkelerinin payının gerilemesinin en önemli nedeni, Kazakistan’ın ihracatında petrol ve diğer doğal kaynaklara bağlı ürünlerinin uzak olan Avrupa ülkelerine daha fazla ihraç ediliyor olmasıdır. Ayrıca, Kazakistan’ın tüketim mallarının yurt içi üretiminin artması, üye ülkelerden tüketim malları ithalatının azalmasına ve dolayısıyla Gümrük Birliği ülkelerinin Kazakistan’ın ithalattaki payının gerilemesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Tablo 3.1 ve 3.2 verileri birlikte değerlendirdiğinde, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan’ın üye ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde bir etki yapmadığı, buna karşın üye ülkelerden yapılan ithalatı göreceli olarak artırıcı yönde bir etki yaptığı kanaatine ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşması Kazakistan’ın dış ticaretini ithalat yönünden artırıcı etki yapmıştır.

## SONUÇ

Ekonomik entegrasyon, ülkeler arasında mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp, ticarete engel olan kısıtlamaların ortadan kaldırılarak ortak bir pazar oluşturulmasıdır. Ekonomik entegrasyon, temelde iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanır ve uluslararası ekonomi alanında beş alt grupta incelenir. Bunlar, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik birlik'tir. Entegrasyonların derecelerini gösteren bu birlik yapıları içerisinde, en yaygın ve uzun bir geçmişe sahip olanı gümrük birliği uygulamalarıdır. Gümrük Birliği, üye ülkeler arasında eş etkili vergilerin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere yönelik olarak da ortak gümrük tarifelerinin uygulandığı ekonomik bütünleşme modelidir. Gümrük birliklerinde katılımcı ülkeler sadece kendi aralarındaki ticareti kısıtlayan tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi de uygularlar. Böylece üye ülkeler, birlik dışındaki ülkelere karşı aynı ölçüde korunmuş olurlar.

Gümrük birliklerine üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması ve serbest ticaret alanının genişlemesi sonucunda, refahı artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri nedeniyle refahı azaltıcı etkiler de oluşabilir.

Gümrük Birliğinin Kazakistan'a sağladığı en önemli avantajlardan biri, Kazakistan'da doğrudan yatırımların artması olmuştur. Buna karşın, en önemli dezavantajı ise, Kazakistan'ın bağımsız dış ticaret politikası uygulayamamasıdır. Yani, Kazakistan'ın çıkarlarıyla örtüşen fakat diğer üye ülkelerin çıkarları ile örtüşmeyen herhangi bir anlaşmanın yapılma olasılığı ortadan kalkmıştır.

Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında uygulanan Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın dış ticareti (ihracat ve ithalat) üzerine etkisi olup olmadığının araştırıldığı bu çalışmada, Kazakistan'ın dış ticaret verileri (2004-2015) Gümrük Birliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak test edilmiştir.

Kazakistan'ın dış ticaret rakamları yıllar itibariyle oransal bazda büyüme göstermiştir. Dış ticaret rakamlarındaki oransal büyüme, 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve 2014 yılındaki Dünya Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle, olumsuz yönde etkilenmiştir. 2014 yılındaki düşüşü etkileyen en önemli faktör, Kazakistan'ın ihracatının büyük oranda petrol ürünlerine bağımlılığıdır (Tablo 2.6). Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Kazakistan'ın ihracatını ciddi oranda olumsuz yönde etkilemiştir.

Üyelik döneminde, Kazakistan'ın Rusya'ya olan ihracatı real anlamda büyüme göstermemiştir. Araştırma kapsamında üyelik dönemi için elde edilen büyüme oranları

ihracatın %20 oranında büyüdüğünü gösterse de, bu büyümenin 2008 Dünya Ekonomik Krizin sonucu düşen ihracat rakamlarının temel alınmasından kaynaklı, sanal bir büyüme olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan, Gümrük Birliğinin diğer üyesi Belarus'a olan ihracat rakamları üyelik döneminde % 20 oranda büyüme gösterirken üyelik öncesi dönem verilerine kıyasladığında %32 oranında azaldığı saptanmıştır. Bu olgu, Gümrük Birliğinin Kazakistan'ın ihracatına pozitif yönde bir etki yapmadığını ortaya koymaktadır.

Kazakistan ile Belarus arasındaki ticaret hacminin düşük olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, iki ülke arasında ortak bir sınırın olmaması ve coğrafi konumunun bir birinden uzak olması nedeniyle dış ticarete konu olan malların maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum yüksek nakliye masraflarına ve dolayısıyla ihraç ürünlerinin fiyatlarının artmasına sebep olduğu için rekabet avantajını zayıflatmaktadır. İkincisi ise, Kazakistan'ın ihracatında önemli bir paya sahip olan petrol ürünlerinin Belarus'a ihraç edilmesinde Rusya kaynaklı yüksek rekabet ticaret hacmini düşük olmasına yol açmaktadır.

Kazakistan'ın Gümrük Birliği sonrası üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat rakamları ve ithalattaki yıllara ilişkin oransal büyümeler birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalat toplam ithalattaki artış oranına kıyasla daha fazla oranda artmıştır. Kazakistan'ın Rusya'dan yapmış olduğu ithalat üyelik döneminde yıllık ortalama %30 oranda artış gösterirken diğer ülkelerden (üye olmayan) yapılan ithalat bu oranın altında seyretmiştir. Benzer şekilde Kazakistan'ın Belarus'dan yapmış olduğu ithalat da yıllık ortalama %25 oranında artış göstermiştir. Kazakistan'ın üye ülkelerden yapmış olduğu ithalatın tutarları açısından analizi yapıldığında, toplam ithalattaki büyümeye kıyasla üye ülkelerden yapılan ithalatın miktarlarında, özellikle üyelik sonrası bir artış olduğu göze çarpmaktadır.

Kazakistan'ın dış ticaretindeki Gümrük Birliği ülkelerinin payı, Gümrük Birliği öncesi dönemde ortalama % 20,7 oranında bir artış gösterirken, üyelik döneminde %17,4 oranda artış göstermiştir. Gümrük Birliği öncesi Kazakistan'ın dış ticaretinde, Gümrük Birliği ülkelerinin payı ile üyelik dönemindeki payı, bir biriyle kıyasladığında % 3,3 oranda bir düşme olduğu gözlenmiştir. Kazakistan'ın dış ticaretinde Gümrük Birliği ülkelerinin payının gerilemesinin en önemli nedeni, üye ülkelerin üretim yapılarının benzer olmasıdır.

Sonuç olarak, Gümrük Birliği anlaşmasının Kazakistan'ın üye ülkelere olan ihracatını artırıcı yönde bir etki yapmadığı, buna karşın üye ülkelerden yapılan ithalatı artırıcı yönde bir etki yaptığı kanaatine ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle, Gümrük Birliği anlaşması Kazakistan'ın dış ticaretini pozitif anlamda geliştirici yönde bir etki yapmamıştır.



## KAYNAKÇA

- Arıç, H. (2013). “Yeni Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter’in Rekabetçi Üstünlükler Teorisinin Yapısı”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (5): 81-97
- Aslan, N. ve Terzi, N. (2006). “Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1): 1-13.
- Alagöz, M. (2012). “Bağımsızlığının 20. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti’nin Makro Ekonomik Performansı: 1992-2011”. S, Kafkasyalı (ed.). Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya. SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara.
- Atabey, A. Saraç, B. T. ve Develi, A. (2011). *Dış Ticarete Giriş*. Efil Yayınevi, Ankara.
- Atik, H. (2006). “Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(2): 33-45.
- Akhundzada, E. (2014). “Avrasya Gümrük Birliği: Avantajlar ve Dezavantajlar”. *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği*, <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=132&Lang=TR>. (erişim tarihi: 27.04.2016).
- Apostolov, M. (2007). “Modernizatsiya Posredstvom Regionalnoy Torgovoy İntegratsii V Tselyah Privlecheniya İntestsii i Novih Tehnologiy”. *Reforma Dergisi*, [http://journals.manas.edu.kg/reforma/oldarchives/2007-2-34/4\\_1403-4407-1-PB.pdf](http://journals.manas.edu.kg/reforma/oldarchives/2007-2-34/4_1403-4407-1-PB.pdf). (erişim tarihi: 20.12.2015).
- Bayraktutan, Y. (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 175-186.
- Balassa, B. (1973). *The Theory Of Economic Integration*, London.
- Barak, O. (2012). “Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan’daki Türk Girişimciler ve Türkiye’nin İhracatı Üzerine Etkisi”. S, Kafkasyalı (ed.). Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya. SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara.
- Benli, A. O. (2011). Rusya Federasyonu Ülke Raporu. İGEME İhracat Geliştirme ETÜD Merkezi, Ankara.
- Çelik, K. (2012). *Uluslararası İktisat*. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Demir, M. (2004). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Demir, Ş. (2005). *Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik*. Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, İstanbul.

- Deviren, N. (2004). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”. *Muğla Üniversitesi Mevzuat Dergisi*, 7 (81): 1-9.
- Doğan, N. (2004). “On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”. (<http://www.mevzuatdergisi.com/2004/07a/02.htm>). (erişim tarihi: 29.04.2016).
- Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu (DEİKb). (2012). *Kazakistan Ülke Bülteni*. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul.
- Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu (DEİKa). (2012). *Belarus Ülke Bülteni Türk-Belarus İş Konseyi Eylül 2009*.
- ERI. (2015). *Kazakistan'ın Dalgalı Döviz Kuru Sistemine Geçışı*. Ahmet Yesevi Üniversitesi e-bulletin No 31, Almaty.
- Eren, K. (2012). “Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri”. *Yıldız Teknik Üniversitesi İdare ve İktisat Bilimler Fakültesi*. 1(1): 43-73.
- Efe, E. (2011). *Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği*, <https://erdalefe.wordpress.com/kazakistan/ekonomi/kazakistan-belarus-gumruk-birligi/>. (erişim tarihi: 27.04.2016).
- Gamarli, N. (2015). *Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günalp, B. ve Özel, H. (2005). “Rekabet Politikalarının Esasları”. *Hacettepe Üniversitesi Siyasa Dergisi*. 1(1): 63-84
- Gültekin, S. (2010). “Dış Ticarete Haksız Rekabet: Damping”. *Rize Üniversitesi FMR Dergisi*. 10(1): 10-18.
- Golovko, A. (2009). “Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerin Dış Ticareti”. *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde sunulmuş tebliğdir. 17-19 Haziran 2009, Eskişehir*. 1-22.
- Güneş, S. (2012). “Rekabet Düzeyi ile Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Analizi”. *Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdare Bilimler Dergisi*, 4(7): 43-55.
- Haberler, G. (1970). *Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış*. (Çev. Numcu N.), İstanbul Üniversitesi Yayın No. 1503, İstanbul.
- Hristenko, V. (2014). *Serye Zony Tamojenyi Soyuz Rezultat Nedointegrasii*, Ekspert No 4. <http://expert.ru/expert/2014/04/seryie-zonyi-tamozhennogo-soyuza--rezultat-nedointegratsii/>. (erişim tarihi: 05.10.2015).
- Has, K. (2013). *Orta Asya'nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri*. USAK Raporu No3, Ankara.

- Hüseynov, F. (2003). “Bağımsız Devletler Topluluğunun Oluşumunun Hukuki Baoyutları”, *Uluslararası Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4): 387-401.
- Jaksylykov, T. (2016). “Bolee 30 Stran hotyat Vstupit v Zonu Svobodnoi Torgovli S EAES”. <http://www.nur.kz/350622-bole-30-stran-hotyat-vstupit-v-zonu-svobodnoj-torgovli-s-eaes.html>. (erişim tarihi: 31.01.2016).
- Koyuncu Efendioğlu, B. (2011). *Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karibayeva, D. (2006). *Kazakistan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kahveci, A. (2014). *Dış Ticaret Kapsamında Medikal Turizm ve Medikal Turizm Teşviklerinin Etkinliğinin İncelenmesi: Alanya Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kaya, F. (2011). *Dış Ticaret İşlemleri Yöntemi*. 3.Baskı Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Karagül, M. ve İlter, B. (2011). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi (Teori ve Uygulama)*. 3.Baskı Nobel Akademik Yayıncılık No163, Ankara.
- Karluk, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*. Beta Yayımı. İstanbul.
- Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi*. Beta Yayımı. İstanbul.
- Kiselev, S. (2015). “Medvedev Podpisal Soglashenie O Zone Svobodnio Torgovli Mejdu EAES i Veitnamom”. 25 Mayıs Komersant Gazetesi. [https://lenta.ru/news/2015/05/25/zst\\_vietnam/](https://lenta.ru/news/2015/05/25/zst_vietnam/). (erişim tarihi: 31.01.2016).
- Knobel, A. (2015). “Evraziski Ekonomiçeski Soyuz: Perspektivy Razvitiya i Vozmojnje Prepyatstviya”. *Ekonomiçeskaya Politika*, (3): 87-108.
- Kara, A. ve Yeşilot, O. (2011). *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*. İTO Yayınlar, İstanbul.
- Luhmanova, G. (2013). “Vliyaniye İntegrasii na Strukturu Vneshnei Torgovli Raspubliki Kazakhstan”. *Jetysuiski Universitet Ekonomiki i Prava*, (3): 13-16.
- Mustavaev, N. (2006). “Osobenosti Etnicheskiego Sostava Naseleniya Kazahstana”. <http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/analit09.php>. (erişim tarihi: 01.02.2016).
- Myrzahmetova, A. (2016). “Tamojenyi Soyuz Treh: Plyusy i Minusy Dlya Kazahstana”. [http://www.eabr.org/general/upload/docs/publication/conferences/VI\\_Conference/tes\\_mirzahmetova\\_14.pdf](http://www.eabr.org/general/upload/docs/publication/conferences/VI_Conference/tes_mirzahmetova_14.pdf). (erişim tarihi: 27.04.2016).

- Mominkulov, C. Tumbayeva, R. ve Kaliollakızı, A. (2016). “Avrasya Birliğinden Kazakistan’ın Milli Çıkarları”. *Al-Farabi Kazak Uluslar Üniversitesi Kültür Evreni Dergisi*. <http://kulturevreni.com/12-157.pdf>. (erişim tarihi: 28.04.2016).
- Öztürk, N. (2009). *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). “Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23): 39-50.
- Özkan, Ş. ve Emsen, S. (2007). *Ekonomik Bütünleşme Teorileri ve Avrupa Birliği-Türkiye Üzerine Söyleşiler*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öngel, V. (2010). “Türkiye İçin Alternatif Bir Dış Ticaret Pazarı: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, *Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Dergisi*. <http://avekon.org/papers/222.pdf>. (erişim tarihi: 02.02.2016).
- Primbaev, G. ve Ganiyev, G. (2010). “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi”. *Manas Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 82-85.
- Rybczynski, T. (1978). “Faktör Tahsisi ve Nispi Mal Fiyatları”. (Çev. R. Karluk). *Eskişehir İTİA Dergisi*, 14(2): 190-196.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat, Teori Politik ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları No:20, İstanbul.
- Sabuncu, B. (2009). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Saygılı, F. ve Manavgat, G. (2014). “Linder Hipotezi: Türkiye’nin Dış Ticaret için Ampirik Bir Analiz”. *Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 14(2): 261-270.
- Somuncuoğlu, T. (2011). *Kazakistan Ülke Raporu*. İGEME İhracat Geliştirme ETÜT Merkezi, Ankara.
- Şençalar, A. İ. (2013). *Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne Geçiş ve Gümrük Birliği’nin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şanlı, B. (2008). “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliğinin Olabilirliği”. *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 22(1): 14-30.
- Şanlı, F. (2004). “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat ve İdare Bilimler Dergisi*. 160-166.
- Tokatlıoğlu, İ. (1999). “İktisadi Analizde Rekabet Kavramının Gelişimi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 10(33): 5-26.
- Treshenko, E. (2014). “Evropeiskaya i Evraziskaya Modeli İntegrasii: Predely Soizmerimosti”. *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnye Otnosheniia*, 5 (10): 31-41.

- Tümebayev, C. (2015). “Avrasya Ekonomik Birliği ve Üye Ülkelere Katkıları”. Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=181&lang=TR>, (erişim tarihi: 06.02.2016).
- Utkulu, U. (2005). *Türkiye'nin Dış Ticaret ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- ÜİB. (2010). “Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması” <http://uibrussia.org/tr/pdf/BDT%20GUMRUK%20BIRLIGI.pdf>. (erişim tarihi: 29.01.2016).
- Ünlükaplan, İ. (2009). “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde İktisadi Kalkınma, Rekabetçilik ve İnovasyon İlişkilerinin Kanonik Korelasyon Analiz ile Belirlenmesi”. *Çukurova Üniversitesi Maliye Dergisi*, (4): 235-250.
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Grugman'ın Katkıları”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 9 (35): 199-206.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomi Üzerinde Etkileri Konusunda Literatüre Bir Bakış”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (28): 141-177.
- Yılmaz, Ş. K. (1992). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Gazi Üniversitesi Yayın No. 178, Ankara.

### **İnternet Kaynakları**

- Avrasya Ekonomik Birliği Resmi sitesi. [www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org). (erişim tarihi: 30.04.2016).
- Belarus Ülke Raporu. (2014). <http://www.btso.org.tr/documents/countryreport/5.pdf>. (erişim tarihi: 15.03.2016).
- Belarus Büyükelçiliği. [http://kazakhstan.mfa.gov.by/ru/bilateral\\_relations/](http://kazakhstan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/). (erişim tarihi: 30.04.2016).
- BP World Energy Statistics. (2014). [http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de\\_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf](http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf). (erişim tarihi: 15.03.2016).
- EEK. (2014). Evraziyski Ekonomičeski Soyuz. Voprosy i Otvety. Sifry i Fakty. [www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org). (erişim tarihi: 30.01.2016).
- EEK. (2015). Evraziyskaya Ekonomicheskaya İntegrasya: Sifry i Fakty. [www.eaeunion.org](http://www.eaeunion.org). (erişim tarihi: 30.01.2016).
- Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı. <http://www.stat.gov.kz>. erişim tarihi: 08.02.2016.
- <http://www.advantour.com/rus/kazakhstan/people.htm>
- Trade Map <http://www.trademap.org/Index.aspx>. (erişim tarihi: 05.10.2015).

www.nur.kz. Nazarbaev v Moskve Obyavil o Nachale Novoi Ery. <https://www.nur.kz/346488-nazarbaev-v-moskve-obyavil-o-nachale-novoj-ery-v-eaes.html>. (erişim tarihi: 26.05.2016).

## ÖZGEÇMİŞ

- Adı ve Soyadı** : Murat ABUTALİPOV
- Doğum Tarihi ve Yeri** : 26.05.1992- Türkistan / KAZAKİSTAN
- Medeni Durumu** : Bekar
- Eğitim Durumu**
- Mezun Olduğu Lise** :Nikitin Lisesi, Türkistan, 2010
- Lisans Diploması** :Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Muhasebe ve Denetim Bölümü, Türkistan/KAZAKİSTAN, 2013
- Yüksek Lisans Diploması** :Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı, Antalya, 2016
- Tez Konusu :** Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi
- Yabancı Diller** :Türkçe, Rusça
- E-Posta** :murat1@inbox.ru